

Formalioji istorijos logika

The Formal Logic of History

Ernst Troeltsch

Tekstą iš vokiečių kalbos vertė ir pratarmę parašė **Vytautas Volungevičius**

El. paštas: vytautas.volungevicius@gmail.com

Kai 1923 m. vasario 1 d. mirė vokiečių teologas Ernstas Troeltschas, spaudoje šiapus ir anapus Atlanto pasirodė daugybė nekrologų, rašytų draugų ir mokinių, žinomų žurnalistų, politikų ir įvairių sričių mokslininkų. Ir tai visiškai nekelia jokios nuostabos, juk XX a. pradžia, pirmoji jo pusė tebebuvo ne tik mokslo *germanizacijos* viršūnė, bet ir laikas mi(s)tinųjų XIX a. vokiškųjų profesorių, kurių kai kada net ir pernelyg megalomaniškos knygos buvo išgraibstomos dar jiems esant gyviems ir naujus leidimus lydėdavo vis naujos, jų pačių vis rašomos pratarmės... Vienas tokių, germaniškųjų grynuolių, tik po mirties lygintas ir su Leibnizu, ir su Hegeliu, ir su Einsteinu, buvo Troeltschas.

Ernstas Peteris Wilhelmas Troeltschas gimė 1865 m. vasario 17 d. Haunštetene, įsikūrusiame visai netoli Augsburgo, kuriame, neilgai trukus po jo gimimo, šeima ir apsigyveno. Kartu su savo trimis jaunesnėmis seserimis ir broliu Troeltschas augo išsilavinusios buržuazijos vertybių, krikščioniško karitatyvumo ir protestantiškos darbo etikos suformuotuose namuose. Pasak paties Troeltscho, savo vaikystėje ir jaunystėje jis atrado turtingą mokslo pasaulį, kuriame susidomėjimas gamta ir istorija buvo susipynęs su lengvai racionalių liuterišku pamaldumu. Baigęs humanistinę gimnaziją, po vienerių svarstymo metų, kurie lygiagrečiai buvo praleisti atliekant savanorišką karinę tarnybą ir studijuojant filosofiją Augsburgo katalikiškame licėjuje, 1884 m. Troeltschas apsisprendė studijuoti teologiją. Tuo metu jam atrodė, kad teologija, kaip istorinė teologija, yra vienas iš įdomiausių ir revoliucingiausių mokslų, kuris vienu metu sprendžia ir metafizines, ir istorines problemas. Po penkerius metus trukusių protestantiškosios teologijos studijų Erlangeno, Berlyno ir Getingeno universitetuose ir šias studijas įprastai užbaigiančio vadinamojo pirmo teologinio egzamino, 1888 m. spalį ėjo vienerių metų vikariatas istorinėje evangelikų liuteronų Šv. Morkaus bažnyčioje Miunchene. 1891 m. Getingene Troeltschas su darbu *Protas ir Apreiškimas pagal Johanną Gerhardą ir Philippą Melanchthoną* įgijo daktaro laipsnį ir habilitavosi, o 1892 m. buvo pašauktas eiti ekstraordinarinio sisteminės teologijos profesoriaus pareigas Bonos universitete. Tai būta Troeltscho karjeros pradžios, užsimezgsius pačioje *Belle Époque*, o jei jau kalbame apie Vokietijos imperiją, vilhelmizmo epochos modernybės tankume.

Troeltschas buvo aktyvus savojo laiko, taigi ir modernybės, kritikas, tad užsitarnavo krizės diagnostiko vardą. Jis jautriai reagavo į savo gyvenamojo laiko tikrovę, tačiau toli gražu ne kaip teolo-

gas dogmatikas. Priešingai, dar studijų Getingeno universitete metais išsiskyrė jo ir garsaus to meto teologijos ir Bažnyčios istoriko Albrechto Ritschlio (1822–1889), beje, būtent dėl kurio Troeltschas ir atvyko į Getingoną, požiūris į teologiją. Ritschlis ir jo mokiniai buvo įsitikinę, kad teologija turi kasti vis giliau link neistoriškos, belaikės krikščioniškojo mokymo šerdies. Mokiniui mokytojo postuluo-jama teologija atrodė pernelyg dogmatiška ir normatyvi... Remdamasis religijų istorijos metodais ir keldamas religijos bei jos išskirtinumo empirinės analizės imperatyvą, Troeltschas eretiškai siekė evangelinę teologiją perkeisti į su modernybe suderinamą kultūros mokslą. Teologiją jis matė kaip religijų istorijos discipliną. Taigi Troeltschas, vėliau, XX a. pradžioje, pasakęs, kad istorizmas yra viso žinojimo ir mąstymo istorizavimas, pats buvo itin nuoseklus ir į savąjį laiką ir sprendžiamas mokslines problemas žiūrėjo istoriškai. Šitaip tampa akivaizdu, kad minimi dalykai nėra nepriklausomi. Troeltschas, būdamas liberalusis teologas, sprendė religijos, visuomenės ir individo problemas istori-koje dabartyje ir istorinėje praeityje, galbūt taip šiame kontekste galima suprasti jo siekį į evangelinę teologiją žiūrėti kaip į istorinį kultūros mokslą, t. y. suvokti nenutrūkstamą religinės ir pasaulietinės sferų sąveiką ir šioje įtampoje besirandančią socialinę tikrovę.

Pakviestas užimti ordinarinio sisteminės teologijos profesoriaus vietą, 1894 m. Troeltschas iš Bo-nos persikėlė į Heidelbergą. Po kelerių metų, 1896-aisiais, iš Freiburgo čia atvyko ir Maxas Weberis. Iki pastarojo profesoriavimo Heidelberge pabaigos 1904 m. abu seniausio Vokietijos universiteto profesoriai gyveno tame pačiame name *Ziegelhäuser Landstraße*. Ši prie pat Nekaro pastatyta vila tapo XIX–XX a. sandūros Heidelbergo intelektualų sekmadieninių susitikimų vieta, o Troeltschas ir Weberis artimais bičiuliais. Weberio *Protestantiškoji etika* (1904–1905) radosi intensyvaus abiejų draugų bendravimo laikotarpiu, o juk Troeltschas savo mokslinę karjerą būtent ir pradėjo nuo protestantiškosios teologijos ir, kaip jau minėta, teologiją matė kaip istorinę discipliną, kuria siekė iden-tifikuoti gyvenamosios modernybės genezę ir jos santykį su krikščioniškąja teologija. Visa tai buvo išskleista 1912 m. pasirodžiusioje *Krikščioniškų Bažnyčių socialinis mokymas*, kuri neretai vertinama kaip tuo metu tik besirandančios religijos sociologijos ir religijų istorijos klasika. Taigi abu draugai kiekvienas savaip sprendė savojo laiko, modernybės ir joje kylančių įtampų problemas. Mokslo teo-rijos ir jo filosofinių prielaidų klausimai taip pat pateko į šią darbotvarkę.

Kaip tik tuo metu, XIX–XX a. sandūroje, Badene-Viurtenberge būta vadinamųjų Badeno neo-kantininkų Wilhelmo Windelbando (1848–1915) tame pačiame Heidelberge ir Heinricho Rickerto (1863–1936) Freiburge. Abu klojo filosofinius pažinimo teorijos pamatus vadinamiesiems istori-niams, dvasios mokslams (*Geisteswissenschaften*) kaip atsaką XIX a. moksle įsigalėjusiam natūralis-tiniam pozityvizmui ir gamtamoksliui apskritai. Itin svarbus šiame kontekste jų indėlis į pagrindimą dvasios mokslų sąvokų darybos, kurioje esmingas yra tikrovės individualizavimas ir jos tikrenybių vienkartiškumo akcentavimas, prieštaraujantis bet kokiam gamtamokslio generalizavimui ir dėsnių formulavimui. Pačiam Troeltschui šie mokslo filosofijos ir pažinimo teorijos klausimai niekada ne-buvo svetimi. Galbūt kaip tik dėl tokio savo universalumo 1915 m. jis išvyko į Berlyno Humboldtų universitetą, kuriame galėjo daugiau užsiimti religijos filosofijos ir istorijos filosofijos problemomis. Minėtų mokslo filosofijos ir mokslo teorijos problemų aktualumas labai aiškiai pasirodo ir čia lietu-viškai publikuojamoje Troeltscho *Formaliojoje istorijos logikoje*.

Spausdinamas tekstas *Formalioji istorijos logika* yra tik nedidelis poskyris fundamentalaus *Der Historismus und seine Probleme* (1922), beje, iškalbingai dedikuoto bene didžiausią įtaką XIX–XX a. sandūroje dvasios mokslams apskritai ir istorijos mokslui konkrečiai padariusiems filosofams Wilhel-mui Dilthey'ui ir Wilhelmui Windelbandui. Publikuojama ištrauka vaizdžiai reprezentuoja daugelio amžininkų ir žinovų minimą Troeltscho minties plėtotės sudėtingumą ir įvairiapusiškumą, žinijos sintezę, kurios link, pasak paties Troeltscho, turi judėti visa Europos kultūra.

Siekdamas nusakyti savojo laiko istorijos mokslo krizės esminius bruožus, minimos knygos pa-čioje pradžioje Troeltschas rašė, kad problemos glūdi ne tiek istorikų ceche ir istoriniuose tyrimuose,

artėjančiuose prie tikslųjų mokslų, kiek istoriniame žmonių mąstyme. Visa tai lydi susmulkėjimas, grafomanija ir milžiniška knygų perprodukcija, kurios jau nebeįmanoma aprėpti ir joje susivokti. Tačiau esminės krizės ištakos glūdi filosofinėse istorijos mokslo prielaidose, tai, ką būtų galima pavadinti jos reikšme pasaulėžiūrai, abipusiam pasaulėžiūros ir istorijos santykių. Todėl tai, su kuo susiduriame *Formaliojoje istorijos logikoje*, nėra tik formalus istoriografijos, istorinio pasakojimo vidinės sąrangos principų svarstymas, tačiau tiesiogiai atliepia vertybines ir, netgi būtų galima sakyti, estetines Troeltscho nuostatas. Svarbiausi *Formaliosios istorijos logikos* dėmenys yra, viena vertus, istorinio objekto konstitavimas, besiremiantis individualumo ir prasmės totalybės sąvokomis, ir, kita vertus, prasmingos istorinės raidos vaizdavimas. Ir viena, ir kita yra istoriko gebėjimų reikalas. Žinoma, čia analizuojama ir daugybė kitų aktualių istorijos mokslo (ir ne tik) klausimų, nuo psychologizmų ir psychologizavimų iki socialinėje ir istorinėje tikrovėje mėgstamų ir taip dažnai atrandamų dėsnių ir dėsningumų, priešasčių ir priešastingumų... Troeltschui žmogiškoji tikrovė ir jos tikrėybės sudėtingesnės, neredukuojamos į pavienius įvykius ar principus, neišvedamos iš hierarchizuoto gamtinio determinizmo ir su juo nelygintinos. Istorinis pasakojimas, kaip ir juo išraiškingsai vaizduojama ar reprezentuojama tikrovė, yra pernelyg polimorfiški (Ernstas Troeltschas: *Polymorphie der Wahrheit*), kaip ir Troeltscho (ir ne tik) istorinis individas, nepaisant vidinių prieštaravimų ir įvairovės, istorinės sąvokos darybos misterijoje įgaunantis savą *totalybę* ir *vienovę*.

Formalioji istorijos logika versta iš E. Troeltsch, *Der Historismus und seine Probleme: Das logische Problem der Geschichtsphilosophie* (Gesammelte Schriften, t. 3), Tübingen: Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1922, p. 27–67. Laužtiniuose skliaustuose žymimos vertėjo pastabos ir komentarai, išnašų kupiūros žymimos „...“ ženklais.

* * *

Empirinių mokslų (*Realwissenschaften*) logika yra griežtai skirtina nuo bendros elementariosios logikos kaip ir jų sprendimo, išvados ir sąvokos teorija^[1] nuo jų dviejų modulumų: tapatumo ir prieštaravimo dėsnių^[2]. Empirinių mokslų logika instinktyviai kyla iš ryšio su objektu ir yra esmingai su juo susijusi. Kai yra užtikrinta savo būtinu sąryšingumu su savais objektais, ji [empirinių mokslų logika] nesipiktina dauguma pagrindinių metodų ir nesileidžia suklaidinama vis atsinaujinančio jos vartojamų sąvokų irimo, kylančio iš itin atsipalaiduojančios, kintančios ir klausimus keliančios elementariosios logikos. Žvelgiant iš šių dalykų [perspektyvos], atrodo priešingai, kad esama elementariosios logikos tapatumo ir prieštaravimo dėsnuose kažko vaisingai problemiško ir nepaaiškinto. Jie [dėsniai] pasirodo tik kaip nuolatinis išklabinimas ir suabejojimas bet kokių pasiekiamu pažinimu, tarsi tam tikra filosofinė kankinimo kamera bet kokioms natūraliai susikaupusioms žinioms, kurios po tokių kankinimų lieka sujauktos bei nusilpusios ir visgi negalinčios atsižadėti savo instinktyvių įsitikinimų. Todėl ir elementariosios

^[1] Greičiausiai čia turima omenyje Hegelio sąvokos, sprendimo ir išvados teorija, suformuluota *Logikos moksle* (Nürnberg 1812–1816). Kaip savo subjektyviojoje logikoje teigia Hegelis, *sąvokoje* glūdi trys dėmenys: visuotinybė, ypatybė ir atskirybė. *Sprendimas* yra pačioje sąvokoje glūdintis tikrumas ir per jį sąvoka gali būti realizuota bei įgyti būtį. O *išvada* pasireiškia kaip sąvokos atkūrimas sprendime ir kaip abiejų vienovė ir tiesa. Žr. G. W. F. Hegel, *Wissenschaft der Logik*, t. 2, Berlin, 1975, p. 239, 264–265, 308.

^[2] Aristotelio *Metafizikoje* formuluojamas ontologinis principas, jog neįmanoma, kad tas pats dalykas vienu metu pasižymėtų tam tikra savybe ir ne, egzistuoti ir ne. Tapatumo dėsnis sako, kad kiekvienas teiginys ar sąvoka viename samprotavime turi turėti pastovų, apibrėžtą turinį. Pasak prieštaravimo dėsnio, nė vienas teiginys ar sąvoka tame pačiame samprotavime negali prieštarauti pats sau.

logikos taisyklės pirmiausia tėra tik užčiuopta prielaida, galiausiai kuri turi [išsilaisvinti] iš bendrų empirinių mokslų rezultatų ir pasiduoti naujiems loginiams ir metafiziniams svarstymams, kai tik savo tikrojoje ir galutinėje prasmėje gali būti nustatyti tapatumo ir prieštaravimo dėsniai bei sprendimo, išvados ir sąvokos teorija savo formos įvairiapusisškume gali būti orientuota į empirinius mokslus. Visa tai yra sudėtingos metalogikos problemos“...». Empirinių mokslų logikos priešakyje esančiai elementariajai logikai visgi kaskart yra būdinga teorija apie įvairaus pobūdžio, didelės apimties pagrindinių sričių abstrahavimą, kuris natūraliai priklauso nuo medžiagos, kurios link krypsta pažinimas, ir nuo ypatingo pažinimo tikslo, kuris pats nevalingai randasi kartu su pobūdžiu medžiagos, su kurio įpavidalinimu per iš pačios medžiagos veikiančiąją būtinybę yra susijęs. Už viso to slypinčios problemos negali būti galutinai išsprendžiamos pačioje logikoje. Tačiau iš karto tampa aiški esminė abstrahavimo pobūdžio skirtis gamtos ir žmogiškosios istorijos sferose. Čia lieka nuošalyje visiškai kitoks pagrindimas svarbiausių tikslų ir vertybių, pasiekiamų ne per abstrahavimą, tačiau per steigimą.

Istorijos logika glūdi konkrečiose loginėse prielaidose, atrankos, formos suteikimo ir sąryšingumo principuose, kuriuos mes, visų pirma vadovaudamiesi kritika ar savo pačių išgyventos tikrovės patvirtintu požiūriu, visiškai nesąmoningai pajungiame suvokimui. Jie [principai] visada aiškiau išsikristalizuoja santykiyje su objektu ar pasišventime dalykui ir galiausiai pareikalauja loginio formulavimo. Klausimą, koku mastu šie principai patys dalyvauja kritiniame faktiškumo nustatyme, čia galima palikti ramybėje darant prielaidą, kad grynai faktai yra žinomi ir nustatyti. Tuo atveju, kai to padaryti nėra pakankamų galimybių, apskritai nesama jokios istorijos. Tačiau kai tai yra įmanoma, tada, tik remiantis minėtais formos suteikimo principais, susidaro sąryšingų įvykių vaizdas. Kaip nuojauta ir empirinės istoriografijos (*Historie*) faktinė raida rodo, jie esmingai skiriasi nuo loginių gamtos mokslo prielaidų. Tiesa, skirtumas gali būti tik tada aiškiai suformuluotas, kai laikomasi akivaizdžiausių ekstremumų: iš vienos pusės, grynojo gamtamokslio kaip matematinės-mechanicistinės-fizikinės-cheminės teorijos, iš kitos, grynosios istoriografijos kaip mąstymo kaitos, žmonijos kūrybos ir sąryšių tyrimo bei pasakojimo. Tarp jų plyti daugybė perėjų ir jų pakopų: iš vienos pusės, aprašomasis gamtos mokslas, gamtos istorija, biologija; iš kitos, geografija, antropologija, sociologija, viduryje – lyginamosios disciplinos. Apie jas čia negali būti nė kalbos. Ekstremumo priešybė yra lemianti.

Ar būtų kalbama apie [Georgo] Simmelio loginius, pažinimo tikslais pagrįstus, blankiai tikrovę atliepiančius metodus (*Kunstgriffe*); ar apie Windelbando–Rickerto formalų transcendentalinį-loginį objekto sukūrimą mąstymu, kuriuo būtų norima matyti miglotą santykį tarp mokslinių sąvokų ir sąvokos darybos medžiagos; ar dar toliau, vadovaujantis fenomenologija, būtų tvirtinama istorijos eidetinė intuicija^[3], [pasižyminti] intencionaliu santykiu su šią eidetinę intuiciją atitinkančia tikrove; galiausiai, kaip tai jau

^[3] Eidetinė intuicija (*Wesensschau*), dar kartais įvardijama kaip esmėstaba, fenomenologijos sąvoka. Ja įvardijamas pažinimas, kuris pasiekiamas tada, kai sąmonėje suvokiamas tiesiogiai duotas bendras pažinimo objektas. Ši sąvoka yra esminė kaip tik XIX–XX a. pradėjusios formuotis Edmundo Husserlio fenomenologijos sąvoka. Eidetinė intuicija lygintina su esencialistine Platono idėjų teorija.

padarė [Giambattista] Vico, o vėliau Hegelis ir [Benedetto] Croce'è, ar esama kuriančio istorinio proto savęs pažinimo istorinėse sąvokose, kuriose kažkoku būdu nuolat siekia įsitvirtinti antropologiškai sąlygotos baigtinio proto formos – visa tai yra metafiziniai pažinimo teorijos klausimai^[4], kurie gali būti atsakyti itin sunkiai ir nebent tik su daugybe bendriausio pobūdžio išlygų. Apie juos tarti žodį bus galima vėliau. Pakanka to, kad visos šios teorijos yra vieningos, pripažindamos ypatingus formos suteikimo istorijai principus, šiuos principus grupuoja aplink individualumo sąvoką ir kad šie pamatiniai principai sutampa su istoriko, vaizduojančio konkrečią istoriją, faktiniu metodu. Bendrųjų sąvokų ir visuotinių dėsnių ieškančias abstrakčias istorines disciplinas ir metodus, neabejotinai sėkmingai egzistuojančius šalia, bus būtina aptarti vėliau. Čia tik reikia esmingai pabrėžti, kad tikras istorinis pasakojimas yra konkretus, vaizdingas, kiekvieną kartą individualaus istorijos darinio, remiantis bendra patirtimi, vaizdavimas ir kad visiškai to išvengti negali joks interpretuotojas. Kokią reikšmę istoriografija gali įgauti tokiose generalizuojančiose disciplinose kaip sociologija, etnologija ar tipologija, liudija tai, kad jos iki šiol taip niekada ir nesugebėjo išstumti ir pakeisti pasakojimo. Ir nenuostabu, nes tikrasis įdomumas ir pamatinė tikrovė esti būtent vaizdingame, be galo daugiopame vyksme. Todėl pirmiausia apie tai būtina tarti žodį atskirai. Čia patirtis aiškiai liudija ir galima su pakankamu skvarbumu logiškai formuluoti jos [istoriografijos] metodą. Kai pats metodas yra aiškus ir vaisingas, nėra jokios būtinybės išvesti šio, kaip ir kitų metodų, iki abstrakčiausių gamtos mokslų taisyklių iš vieningos, juose besiskaidančios loginės būtinybės. Vargu ar tada įmanoma bent atsekti [šio metodo] ištakas, nes, tikriausiai, giliausi skirtubių pamatai glūdi ne grynai vidiniuose logikos skilimuose, bet pačiuose objektuose. Jei būtų norima problemą perkelti į metafiziką, kurioje, be abejo, glūdi paskutiniai tiek mąstymo, tiek objektų pagrindai, tokiu būdu, kaip ir iki šiol, problema būtų vis intensyviau formuluojama, bet nesprendžiama. Taigi turi būti bandoma problemą spręsti atsižvelgiant į istoriko veiklą ir ją [problemą] priešpriešinant priešingų metodų praktikai^[5].

Priešingai nei elementas ir jo sąveikų abstraktūs visuotiniai dėsniai, į kuriuos gamtamokslinė analizė transformuoja jai prieinamas ir jos išrūšiuotas gyvenamosios tikrovės sudedamąsias dalis, istorinio pasakojimo žiūra krypsta link *individualios totalybės* kategorijos kaip *pamatinės vienovės*. Apskritai istorija nedisponuoja gamtamoksliniu elementu, analogišku paprastam priežastiniam elementui, ir visai nesvarbu, ar šis yra suvokiamas atomizmo, ar energetizmo^[5] prasme, tačiau vien tik sudėtingais dydžiais, kuriuose elementarių psichinių procesų gausa kartu su tam tikromis gamtinėmis sąlygomis kiekvieną kartą yra sutelkta į gyvenimo *vienovę* arba totalybę. Loginiu požiūriu tai yra lemiamas momentas, kad išeities pozicija turi tapti ne tokių elementarių procesų sandauga, tačiau išraiškinga jų *vienovė* ir susiliejimas į didesnę ar mažesnę istoriškai

[4] Labai apibendrintai nusakomos esminės XVIII–XX a. humanitarinių mokslų pažinimo teorijos, tiksliau, sąvokų ir sąvokų darybos bei jų santykio su jomis įvardijama ir analizuojama tikrove, sąmonės ir tikrovės santykio problemos.

[5] XX a. pradžioje vokiečių chemiko ir filosofo, 1909 m. chemijos Nobelio premijos laureato Wilhelmo Ostvaldo suformuluota, gamtamokslu grindžiama filosofinė energetizmo samprata, pasak kurios, materija, sąmonė ir apskritai bet kokie pokyčių ir raidos procesai monistiškai kildinami iš energijos formų transformacijos.

reikšmingą gyvenimo visumą. Kaip tik todėl istorijos logikos pagrindai glūdi ne pačioje psichologijoje, nors psichiniai procesai sudaro jos svarbiausią medžiagą, tačiau prieš mus akivaizdžiai atsiveriančiame susitelkime tokių procesų, kuriuose taip pat ir santykiai, besiremiantys grynai gamtiniais pagrindais, prilygsta istorinei visumai. Tokie susitelkimai negali būti kildinami iš psichologijos, tačiau kiekvieną kartą sudaro naujas, grynai faktiškai apgalvotas ir todėl tik istoriškai pastebimas konkretybes. Tačiau pirmiausia tai yra instinktyvus ir tik tada sąmoningas *loginis* žvilgsnis į dalyką, taigi nieko tokio, ką būtų galima išgauti iš psichologijos kaip tokios. Kaip kaskart plačiai ši totalybė, taigi pamatinis istorinis objektas, išplečiama, priklauso nuo klausimo formulavimo ir temą iš begalinės gyvenimo tikrovės išplėšiančio intereso. Visų pirma čia reikia suprasti įprastai minimus individus, kitaip sakant, konkrečius žmones ir kaip jie į pirmą planą iškelia epinę istoriją, legendą, biografiją ir kasdienį mąstymą, nes kiekviena konkretesnė analizė rodo, kaip kiekvienas toks individualus yra suvoktinas tik atsižvelgiant į didesnę totalybę: šeimą, giminę, klasę, tautą, laiko aplinkybes, bendrą dvasinę situaciją ir galiausiai žmonijos tarpusavio sąryšius. Taigi vis dažniau tikrais mokslinės historiografijos objektais tampa ne pavienių individų biografijos, tačiau kolektyviniai individualumai: tautos, valstybės, klasės, luomai, kultūrinės epochos, kultūriniai judėjimai, religinės bendruomenės, bet kokie įvairiausio pobūdžio procesų kompleksai, kaip antai karai, revoliucijos ir t. t.⁶ Tokiu būdu kaskart kalbama apie totalybę, kuri dėl jos dar tebeegzistuojančio apžvelgiamumo ir sąlyginio vientisumo (*Geschlossenheit*) gali būti išskirta iš įvykių tėkmės ir daugiau ar mažiau miglotai pakraščiuose susilieja su bendra žmogiškąja įvykių tėkme. Čia brėžiamos skiriančios ribos beveik visada yra istorinio pojūčio dalykas. Šiuo požiūriu tiek apibrėžto laiko tarpsnio ar periodo atskyrimas, tiek objekto ribų nužymėjimas yra „subjektyvus“. Kartu pats istorikas privalo visuomet būti įsitikinęs, kad seka pačiame dalyke glūdinčia suskaidymo galimybe. Tačiau kuo galėtų būti pagrįstas tokio atskyrimo „objektyvumas“ – atskiras klausimas, kurį aptarti bus būtina vėliau, kai šio tomo pabaigoje atkreipsime dėmesį į periodizavimo problemą. Istorikui užtenka, jei jis savo paties išskirtą objektą sugeba matyti kaip vis dar aiškų sąryšingumą. Žinoma, kartu jis turės jį [objektą] svarstyti kaip abstrakčiai fiksuojamą ir privalės siekti atitinkamą sąvoką, kuria įvardijama totalybė, įtraukti į kitų individualių totalybių [ansamblį] ir pajungti. Jis tarsi išnarstys Renesanso kultūrą į joje susitelkusius kultūrinius ir politinius komponentus ir kiekvieną iš jų nagrinės kaip dalinį individualumą, kurį kiekvieną kartą turi suvokti jo vienokiame ar kitokiame esminiame priartėjimo ar suartėjimo santykiyje su totalybe, kitaip sakant, visuminiu individualumu. Pirmiausia tai yra grynai intuityvus loginis darbas. Tik tada, kai jis yra atliktas hipotezės lygmeniu, jį galima patikrinti ar šiek tiek pakoreguoti atsižvelgiant į realius priežastinius ryšius. Tik remiantis tokia bendra objekto samprata ir suskaidymu, gali būti imamas priežastingumo – nuo vienos grandies link kitos – tyrimo, kuriame šios atskiros grandys pačios visada yra kompleksiški procesai, tačiau niekada elementai gamtamokslio ar eksperimentinės psichologijos prasme. Čia pat

⁶ [Adolfas von] Harnackas skiria biografiką, kaip iš esmės psichologinių motyvų tyrimą, nuo istorijos, orientuotos į raidos sąryšius: [A. von Harnack, *Über die Sicherheit und Grenzen der geschichtlichen Erkenntnis*, München, 1917], p. 23; E. Meyer, [*Zur Theorie und Methodik der Geschichte*, Halle a. S., 1902].

jis [tyrimas] turės apsiriboti išskirtinai svarbiais sandūros taškais kaip tam tikra atrankine kontrole, nes juk neįsivaizduojama, kad visi pavieniai įvykiai būtų paaiškinti moksliskai ir sujungti priežastiniais ryšiais. Kuo didesnės apimties kolektyvinis individualumas, vedantis link klausimo kėlimo, tuo sudėtingesnė užduotis formuluojama.

Iš esmės nuo XVII a. tarp šių kolektyvinių individualumų kaip pirminių ir svarbiausių istoriografijos objektų išskyla valstybė ir tauta. Tai yra absoliutizmo epochos ir su ja prasi-dėjusios Europos transformacijos link didžiųjų valstybių sistemos atspindys⁷. Taip būta jau ir Antikoje. Tik visa apimantis dvasinis helenizmo vaisingumas ir pasaulinė krikščionybės bendruomenė pralaužė šiuos siaurus rėmus ir moderniojo pasaulio valstybių formavimėsi vėl atrado iki šiol pranašesnę priešininką. Nuo to laiko istorinių temų formulavimas tapo nepailstamai kintantis ir prieštaringas, dažnai besiplėtojantis visiškai be jokių principų. Todėl šiandien šalia valstybės randasi su ja įvairiame santykiyje esančios totalybės, kurios tapo ir lygiai taip pat gali tapti istoriografijos objektu. Žinoma, tai atitinka valstybingumą turinčių tautų vaidmenį ir ypač dabartinio pasaulio situaciją, kai istoriografija, vis aštriau pabrėžiant jų kultūros turinį ir reikšmingumą, tautose ir valstybėse išvelgia jos vis labiau mėgstamą objektą. Kartu čia suprantamas ir šiandien vis toliau siekiantis polinkis tautas ir valstybes jungti į kultūrinius ratus^[8] bei šiuose pamatyti tikrąjį istorijos objektą.

Šiam istorinių sąvokų darybos orientavimui į tai, kas individualu, prieštarauta dvejopai. Pirma, be radikalaus žodžio „sąvoka“ pakeitimo negalėtų egzistuoti jokios individualios sąvokos. Antra, būtent tai, kas individualu, gali rasti tik gretinant su visuotinėmis tipinėmis žmogiškosios prigimties bendrybėmis ir kartu tai, kas individualu, išsikelia užduotį atrasti savo priežastinio aiškinimo ir visuotinių dėsningumų sekų susikirtimo tašką. Pirmuoju atveju esama grynai terminologinio klausimo, kuris šiandieninėje logikoje sąvokos svarstymus apskritai pavertė nestabiliais, o sprendimas ir išvada visose mokslo srityse iš esmės yra vienodi. Tačiau per predikatą subjektą apibrėžianti „sąvoka“, žinoma, yra daug nepastovesnė loginė funkcija. Iš tiesų, kategorijos, dėsnio ir totalybės sąvokos yra itin įvai-riopi dariniai, kurie visi yra susiję su abstrahavimo iššūkiu ir kurių padedamas neišsemia-mas tikrovės įvairialypiškumas yra apčiuopiamas mąstymu ir kalbą. Abstrahavimas juda sava kryptimi priklausomai nuo konkrečios srities ir todėl kiekvienos srities sąvokų daryba yra savita. Tai yra pagrindas, kodėl sąvoka, lyginant ją su sprendimu ir išvada, pasižymi mažiau tvirta pozicija ir kodėl mes taip nutolome nuo grynųjų antikinės logikos kategorijų. Jei visa tai yra įsisąmoninama, tada nekyla jokių sunkumų pripažinti abstrahavimą, išsau-

⁷ Plg. [F.] Meinecke, „Lehre von den Interessen der Staaten im Zeitalter Richelieus“, in: *Historische Zeitschrift*, 1920, t. 123. Svarbiausiu Didžiosios Prancūzijos revoliucijos problemos dalyku jis mato modernų istorinių dalykų nustatymą, p. 15: „Nuo dabar valstybė, visuomenė, kultūra, tauta ir individas tiek jų pačių egzistencijoje, tiek tarpusavio bendrabūvyje, jų konkrečioje tikrovėje ir jų sudvasinime tapo pagrindinėmis istorinio suvokimo sąvokomis (objektais).“ Machiavellio laikais jis atranda visa tai jau suformuluota reikšmingoje valstybės intereso teorijoje, kuri, šalia vadinamojo senjo, oficialaus prigimtinės teisės mokymo apie geriausią ir teisėtą valstybę, sulaukė menko susidomėjimo.

⁸ Čia Troeltschas užsimena apie savojo laiko intelektualines madas. XIX a. pabaigoje, pačiame antropologijos (etnologijos) mokslo aukso amžiuje *kultūrinių ratų* teoriją (*Kulturkreislehre*), remdamasis savo lauko tyrimais Vakarų Afrikoje, nukalė vokiečių etnologas Leo Frobenius. Ji buvo pagrįsta laiko ir erdvės atžvilgiais metodiškai tame pačiame geografiniame areale paplitusių, konkrečių kultūrinių elementų susisteminimu ir iš to kylančia prielaida, kad tarp jų turi egzistuoti vidinis sąryšis.

gantį stiprų ir nenumarinamą požiūrio likutį, ir kuris būtent todėl į pirmą planą ir iškelia individualias totalybės sąvokas. Apskritai, be šio pripažinimo nesama jokio kelio istoriografijos link. Antruoju atveju nereikia atmesti minėto sugretinimo. Šiaip ar taip, praktinis žmogiškasis pažinimas operuoja tam tikrais tipiniais vidutiniais vaizdiniais bei klausimų formulavimais ir šis veikimo būdas negali mokslinės tipų teorijos sistematiškai izoliuoti ar užbaigti, tačiau tik patikslinti ir praplėsti⁹. Visgi pati ši vidutiniškumų daryba jau randasi iš stebėjimo individualių gyvenimo vienovių, kurios pačios nekuria šių vidutiniškumų, tačiau jomis naudojantis [kuriamą] preciziška ir aiški, savo istoriniame tapsme konkretaus individo samprata kaip istorinio pasakojimo užduotis. Bet koks toks sugretinimas tėra paprasčiausia pagalbinė priemonė, o visada savarankiška to, kas individualu, samprata pati lieka vienintelis tiesioginis tikslas. Vis dėlto, jei norima apie tai, kas tik ką pasakyta, tvirtinti, kad tai, kas individualu, kauzališkai galėtų ar turėtų būti išardoma į paprasčiausią sudėtingumų produktą ir tai kiekvieną kartą trukdo padaryti tik šio išardymo sąlygų neapbrėpjamumas, daugiau tai nebėra tik logikos klausimas, tačiau elementarių metafizinių gyvenimo ir istoriografijos prielaidų problema. Žinoma, faktinis neišardomumas yra visa apimantis. Čia kalbama tik apie principines prielaidas, kurias postuluoja romantizmo paveikti istorikai, o pozityvistiškai psichologistiškai mąstantys istorikai ginčija. Jei manoma, kad tai yra visos logikos reikalas ir esmė, jas [prielaidas] užginčyti galima tik vadovaujantis absoliučia visos tikrovės išardomumo priežasties ir pasekmės aksioma. Jei šito nesiimama, kaip kad to negalima pripažinti visose normatyvinėse žmogiškojo mąstymo sistemose, tada lieka visiškai atvira galimybė tai, kas individualu, apmąstyti ne kaip kažką vien tik įsteigtą ir faktišką, tačiau pirmiausia kaip neišardomą gyvenimo paslaptį. Istoriko intuityvus savęs paties jautimas ir bendra nuovoka bei stipriausios požiūrio jėgos dovana kaip ir nesavavališka menininko psichologija liudija savą tikrovę ir to, kas individualu, neišardomumą. Ir visiškai nebūtina, kad šis pamatinis gyvenimo pajautimas būtų įrodytas remiantis smulkmeniška metafizika ar pažinimo teorija, kurios abi, greičiau atvirkščiai, sudaro prielaidas šiam tyrimo tikrumui. Tiesa, čia esama vieno niuanso, kai lemia ne grynoji logika, bet asmeninė istoriškai mąstančio žmogaus gyvenimo situacija, lemianti pačią logiką. Vis dėlto istorikas gali nurodyti, kad individuali sąvokų daryba būdinga ne tik jo, bet lygiai taip pat ir visoms kitoms sritims, tik čia nesama jokio arba esama tik labai menko dvasinio turinio, taigi, kad šalia generalizuojančios-sudėsninančios, individualizuojanti sąvokų daryba savo vidiniu ryšiu su per konkretumą įgytomis pagrindinėmis kryptimis greičiausiai priklauso praktinei logikai arba mokslo teorijai. O formali elementarioji logika savašias dar daiktiškai tuščias sąvokas formuluoja tarsi pritaikomas skirtingoms dalykinėms sritims ir atitinkamai jų modifikuojamas. Čia pasireiškė jau [Gottfriedas Vilhelmas] Leibnizas, kuris savo matematizuojančio požiūrio aštrumu [dėl] šiojo pripažinimo jautėsi išsipareigojęs išties visoms *vérités de fait*¹⁰.

⁹ Subtilus pavyzdys: E. Spranger, *Lebensformen. [Geisteswissenschaftliche Psychologie und Ethik der Persönlichkeit, Halle], 1921. «...».*

¹⁰ Verta pamąstyti ir apie senąsias scholastines „individuacijos“ problemas, kurios nebeturi jokio tiesioginio ryšio su moderniąja istorijos logika. [Leibnizas savo *Monadologijoje* (1714) skyrė proto tiesas (*vérités de raisonnement*) ir fakto tiesas (*vérités de fait*). Proto tiesos slypi esmėje ir yra būtinios, o fakto tiesos yra pasiekiamos tik santykyje su pasauliu ir yra atsitiktinės.]

Šitaip mes priartėjame prie kito svarbaus aspekto. Ši individuali totalybės sąvoka, jokių būdu nesivadovaujanti biografija ar pavieniu asmeniu, kuris svarbią užduotį padaro labiau antraeile, labiau literatūrinę ir psichologinę, būtent įima *pirmapradiškumo* ir *vienkartiškumo* sampratas. Esminga yra tai, ko neįmanoma toliau išvesti ir paaiškinti, tačiau galima suprasti tik įsijaučiant, bet ne [iš kažko] kildinant. Tai, kas istoriniame pasakojime suprantama kaip kildinimas ir aiškinimas, tėra įsijautimas į vyksmą, kurį galima suprasti kaip kartą nustatytas aplinkybes ir pirmaprade galimybę, kuri įgalina įsijautimą į visą šį sąveikos su aplinka ir sąlygomis tapsmą. Tačiau visiškai visame kame glūdi duota pirmaprade steigtis, kokybiniai vienodumas ir ypatingumas, kuriuos galima įvardyti kaip likimą, predestinaciją, sukūrimą ar dar ką tik nori, tačiau pastarieji bet kuriu atveju reiškia tik loginę, vieną kartą egzistuojančio faktinio dėsningumo kategoriją. Štai, pavyzdžiui, esama ypatingo žydų tautos, helėnų ar germanų savitumo, kuris, kaip įprasta populiariai sakyti, remiasi išskirtiniais sugebėjimais ir gabumais, galiausiai su kuriais paprastai priverstas susitaikyti ir istorikas. Šiose tautose visi pavieniai religinio, mokslinio, meninio ir kt. mąstymo įvykiai rutuliojasi absoliučiai pagal bendrus psichinio gyvenimo dėsningumus ar remiantis analogijomis įtvirtintais „parapsichologiniais“ procesais. Tačiau pats dalykas negali būti paaiškintas psichologiniais dėsniais. Priimant domėn geografines, istorines ir kt. prielaidas, galima įsijaučiant viską suprasti taip, tarsi pats [įsijaučiantysis] tam tikroje situacijoje būtų sukūręs vienokią ar kitokią darinį, tačiau toks supratimas nėra priežastinis aiškinimas. Kiekvienas toks savitumas sudarytas iš tūkstančių pavienių įvykių, bet [jis] negali būti kildinamas iš bendros jų sudėties, nes kiekviename atskirame įvykyje jau glūdi tai, kas yra ypatinga ir tik iš to, kas juose jau esti, susilieja visuma. Žinoma, šiame originalume nesama jokio stebuklo ir jokios nepaaiškinamos mistikos ir visgi jame esama kažko grynai duoto, [lygiai taip pat] kaip ir paties pasaulio savo visuma. Atrodo, kad čia kiekvieną kartą iš slapto dvasinio gyvenimo fono ar pagrindų išsiveržtų savita gyvenimo išraiška su nauju ar originaliai modifikuotu turiniu ir įgytų fizinės ir psichinės formas. Visų pirma šis fonas su savo nauju, nuolat stebinančiu turinio susidarymu yra tai, kas istoriografiją skiria nuo tik akivaizdų psichinių dėsningumų planą tiriančios psichologijos ir šiam suprantančioji, į dvasios mokslus orientuota psichologija gali atverti tik įtrūkių vietas. Pastaroji toliau gali tyrinėti išgyvenimo į šią, kažkieno kito sąmonę ir to, kas nauja, sąlygas bei esmę. Tačiau kiekvieną kartą tampančiojo (*des Werdenden*) prasmė ir turinys visada lieka išskirtinai pačios istoriografijos dalykas. Visgi būtent tikrasis istorinio gyvenimo žavesys ir turinys, vidinė laisvė ir nepriklausomybė nuo paprasčiausių sąlygų ir aplinkybių, prielaidų ir įtakų remiasi šiuo jų reikšmingumo ir prasmingumo originalumu ir mastu. Kad ir ką šios reikštų ir kokią vaidmenį vaidintų, jos niekada neišsemia to, kas iš jų ir jose susidaro. Jeigu išskirtinai daugiareikšme laisvės sąvoka suprantama vidinės esmės ir jos būtinybės įtvirtinimas prieš išorinių įtakų atsitiktinumą, tada tai yra pamatas vidinės laisvės, kuri yra tapati būtinybei ir prievartos bei atsitiktinumo priešybė^[1].

[1] Galimas daiktas, kad čia vyksta Troeltscho vidinis dialogas su Hegeliu, pasak kurio, būtinybė ir atsitiktinumas sudaro vienovę, kuri ir yra vadinama tikrove, nurodančia galimybę; žr. G. W. F. Hegel, *Wissenschaft der Logik*, t. 2, p. 180.

Jei vadovaujantis būtent šia pirmapradiškumo formuluote ir jo įtakos svarstymu būtų pabandyta pateikti tikslesnį totalybės vaizduojamąjį charakterizavimą, tada būtų pasiekta būtinybė *siauresnės atrankos*, kuri ne tik išplėšia objektą iš dalykų tėkmės, bet ir objekto viduje pabrėžia esmingiausius ir charakteringiausius bruožus, tam tikra prasme, *vinculum substantiale*^[12]. Tai yra giliai į beribę medžiagą įsiveržianti atranka, kurioje viskas priklauso nuo istoriko žvilgsnio, subtilaus pajautimo ir taiklaus išvalgumo. Tik tokiu būdu randasi istorinės gyvenimo tikrovės perkėlimas į istorinę sąvoką. Ši yra bendroji sąvoka su išliekančiu konkretybės vaizdingumu, natūraliai besiremianti dalyko pažinimo ir intuicijos ryšiu ir, šalia to, visada yra nukreipta į apibrėžtas teritorines, chronologines ir biologines tikrenybes. Net ir labiausiai išsiblaškiusius individus jungianti ir dvasinį turinį centruojanti sąvoka, pavyzdžiui, įvardijanti literatūrinį ir meninį ar religinį ir mokslinį judėjimą, visada lieka susijusi su kūno ir psichikos konkretybėmis, su atskirų žmonių tradicijomis ir paveldėjimais ir tokiu būdu su sąlygų aplinka, kurią ji sujungia. Iš čia, tačiau ne iš jungiančiojo turinio, iškyla vaizdingumo poreikis. Kiekviena istorinė sąvoka yra natūralių sąlygų ir vertės^[13] arba prasmės ir laisvės sintezė ir jokia esmingumo sampratos atranka negali panaikinti šių pagrindinių sąlygų. Abstrahavimo ir vaizdingumo mastas visada priklausys nuo vaizduojančiojo talento ir objekto. Tokie genijai kaip [Leopoldas von] Ranke'ė ir [Jacobas] Burckhardtas pasižymėjo savo neprilygtamu genialumu, kad pasiekė abiejų pusiausvyrą.

Kartu su atranka šioje „esmingumo“ sampratoje glūdi *reprezentacija* taip, kad, vadovaujantis bendra patirtimi ar intuityvia vaizduote, būdingi bruožai sykiu turi reprezentuoti apimtį pateiktų išvadų ir įvertinimų, kurie, geriausiu atveju, gali būti atvaizduoti pavyzdžiais ir perteikti tik artėjant, bet niekada tikroje jų pačių apimtyje. Šis nesuskaičiuojamų smulkmenų reprezentacijos gebėjimas, per kurį jos įgyja joms būdingus bruožus, yra būtina sąlyga kiekvieno istorinio pasakojimo, esmė čia vyraujančių bendrųjų sąvokų ir priešybė analogiškų rezultatų, kurie pasiekiami visiškai kitokio pobūdžio gamtamokslinėmis dėsnių sąvokomis. Tas, kuris Cezario politiką apibūdina kaip demokratija besiremiančią karinę diktatūrą, kryptančią link paveldimos rytietiškos sudievinos karalystės, vartoja ne tipų ar dėsnių, tačiau reprezentacijų sąvokas, kurios vaizduotėje pažadina tūkstančius vaizdingų detalių ir procesą atskleidžia tik per šias detales. Kartu visada esama ir skaitytojo fantazijos, iš esmės nepasiduodančios jokiems ribojimams, dėl ko randasi ne tik tam tikros nuomonės ir analogijų formulavimai, bet atviras ir niekada nepašalinamas išlieka klaidų ir ydingų kombinacijų šaltinis. Visų pirma čia svarba tenka istoriniam pojūčiui, išlavintai patirčiai ir nuspėjančiam numatymui, kuriais vadovaujantis sykiu pasitelkiama daugybė bendrųjų sąvokų. Kartu išskirtinės svarbos yra tai, kad šios reprezentacijos ir

[12] *Vinculum substantiale* yra Leibnizo laiškuose aptinkama barokinės scholastikos sąvoka, kurią šis galėjo perimti pranciškonų mokykloje. Ji nurodo veiksmo ir galimybės, dvasios ir kūno sujungimą į substanciją per trečiąjį dydį, kuris šį susijungimą (*vinculum*) padaro būtiną.

[13] Manytina, kad *vertė* (*Werte*) čia ir toliau suvokiama kaip kūrybingas istoriko vaizdinys, besiremiantis turtingu kultūriniu paveldu ir besirandantis santykiyje tarp istorinės praeities ir istoriko gyvenamosios dabarties. Pasak Troeltschui idėjiškai artimų Badeno neokantininkų, istoriniai kultūros ir apskritai dvasios mokslai (*Geisteswissenschaften*), priešingai nei gamtamokslis, nėra vertybiškai neutralūs. Tokią pažinimo teorijos specifiką lemia konkretaus pažįstančiojo subjekto sąvokos daryba, kuri tiesiogiai susijusi su vertės problema.

simbolizavimai nėra primityviai pragmatiškai prievarta išgautos redukcijos ar netikslus priežastinių ryšių durstinys, tačiau galiausiai pagrįsti ypatinga istorine raida, kuri įgalina tapti matomą viršindividualų istorinių kryptingumų susiliejimą ir varomąją jėgą. Šios yra simbolizuojamos jas reprezentuojančiais pavyzdžiais, o skaitytojo fantazija gali tai, kas likę, užpildyti, nes ne tik kad yra neįmanoma visiškai pažinti ir atsekti tokių tendencijų poveikį pavieniuose psichiniuose priežastiniuose procesuose, bet ir nėra jokios būtinybės. Esama tokių sąryšių, kurie savo esme nėra paskirų priežastinių įvykių sekos, tačiau virš atskirybių iškilusios lemiamos kryptys ir varomosios jėgos. Tam tikrais atvejais galima ir privaloma tikrinti šių prielaidų teisingumą, kad būtų kontroliuojamas jų pasireiškimas priežastiniuose sąryšiuose. Visgi patys istoriniai pasakojimai daugiausia išlieka simboliniai. Būtent dėl šios aplinkybės jiems būdingas vaizdingumas, kuris nėra pagrįstas tikrovės nurašymu ar išskleidimu į pavienius priežastinius ryšius. Pastaruoju atveju nebūtų prieita iki nepakenčiamų neįmanomybių, tačiau būtų pasiektos pilkiausios abstrakcijos, ignoruojančios esminius įspaudus. Todėl šalia pernelyg smulkmeniškų monografijų ir vėl yra būtinas platus apibendrinimas bei dvasinis prasiskverbimas ir būtent todėl nuolatinė abipusė – pavienių tyrimų ir plačios apimties žiūros vedamų visuminių pasakojimų – kontrolė, kuri priklauso svarbiausiems istorinio metodo reikalavimams. Visuotinė reformacijos istorija ir atskiri lokaliniai bei biografiniai tyrimai skiriasi tuo, kad pastaruosiuose vyrauja priežasties ir pasekmės ryšio, o pirmuoju atveju simboliškumo gaivalas. Tokie garsūs pasakojimai kaip Ranke'ės *Epochen...* ir [François] Guizot *Considérations...* ar [Adolfo von] Harnacko *Wesen des Christentums* ir Burckhardto *Weltgeschichtliche Betrachtungen*^[14] yra simbolių grandinės, nesuskaičiuojamų atskirų tyrimų išgryninimas ir būtini patikrinimo kitų tokių [tyrimų]. Iš tiesų, šis simbolinis pobūdis priklauso ne tik nuo istorijos objekto ir sąvokos esmės, bet ir visų pirmiausia nuo istorinės raidos sampratos^[15] esmės, apie ką nuodugnai bus kalbama trečiame skyriuje. Čia tik pabrėžtina, kad šie simboliai remiasi kažkuo, apimančiu daugiau nei pavieniai priežastiniai ryšiai, ir kad jie [simboliai], atsispiriant nuo pastarųjų, taigi priežastingumo sąvokos apskritai, negali būti pasiekti, ir todėl visiškai nesvarbu, ar norima sukonstruoti ypatingą psichinį, ar individualų ir dvasios mokslų priežastingumą. Pastarasis vis tiek turi įvykti, tačiau jis pats nėra panašus į šiuos tik intuityviai aiškius, bet iš konkrečios medžiagos išgaunamus ir pavieniais psichologinio priežastingumo procesais patikrinamus simbolius.

^[14] Minimi klasikinai XIX a., beje, protestantų istorikų (*sic!*) istoriografijos veikalai: L. von Ranke, *Über die Epochen der neueren Geschichte: Vorträge dem Könige Maximilian II. von Bayern im Herbst 1854 gehalten*, Leipzig, 1896; F. Guizot, *Méditations sur la religion chrétienne dans ses rapports avec l'état actuel des sociétés et des esprits*, Paris, 1868; A. von Harnack, *Das Wesen des Christentums: Sechzehn Vorlesungen*, Leipzig, 1899; J. Burckhardt, *Weltgeschichtliche Betrachtungen*, Berlin, 1910. Šiuose stambiais potėpiais vaizduojama istorinė raida (tendencijos, galybės, idėjos) ir religijos, visų pirma krikščionybės, vaidmuo istorijoje.

^[15] Troeltschui, polemizavusiam, iš esmės, su visais didžiaisiais XIX–XX a. pradžios filosofais ir sociologais, istorijos raida ir jos samprata neredukuojama į gamtamokslinius priežastingumus, idealistines, materialistines, socialines ar dialektines teorijas. Pasak Troeltscho: [...] *Istorinė raida nurodo vyksmą ir išsiskleidimą žmoguje išsi-veržiančių aukštųjų dvasinių gebėjimų, pagrįstų visomis šiomis [fizinėmis ir psichinėmis] prielaidomis, į sujungimą ir tąsą individualių prasmės totalybių, kuriose šie gebėjimai įgyvendinami [...]*; žr. E. Troeltsch, *Der Historismus und seine Probleme*, p. 222.

Jei galiausiai dabar būtų klausama, kaip tas vaizdingą abstrakciją ir simbolio darybą apibrėžiantis esmingumas ar būdingumas pats galėtų būti nustatytas, tai [padarę] būtų įmanoma tik nurodant *vertės ir prasmės vienovę*, kuri yra imanentiška atitinkamai totalybei dėl jos pačios sąmonės ir kurią mes, nepaisant visko, įstengiame suvokti tik savo pačių vertės ir prasmės pajautimo gebėjimu. Čia ir vėl esama grynai loginio žiūros taško, savarankiškai iš vidinio raginimo istoriniams dalykams primesto požiūrio, kurio negalima išvesti iš psichologijos ir psichologinių dėsnių, tačiau kuris remiasi mūsų visiškai autonomišku gebėjimu suprasti įvairiausių prasmės ir vertės galimumus. Kartu šiame gebėjime glūdi poreikis ir raginimas užklausti visų istorinių reiškinių, juose slypinčios ir jiems pamatu esančios prasmės struktūros. Čia žodis „prasmė“ nėra suvokiamas kaip sąmoningas tikslo nustatymas, tačiau turbūt kaip dar pilnutinai neišsąmonintas siekio ir reikšmės sąryšingumas. Kartu jis [žodis „prasmė“] yra suprantamas grynai formaliai ir jokiū būdu neturi kiekvieną kartą nurodyti pozityvią prasmę ir vertę. Lengvabūdiškai ant vulkano šokanti bendruomenė, plėšikų gauja, nusilpimo ar sąstingio laikotarpiai taip pat yra prasmės sąryšingumas. Marksistinė teorija su jos ekonominio gyvenimo kaip pagrindo postulavimu reiškia ne ką kita, kaip prasmės sąryšingumą, dėl ko ji pirmenybę teikia ne priežastingumo sąvokai, bet dialektikai. Su besiplečiančiais visuminiais pasaulėžiūros ir gyvenimo patirties kontūrais, priklausomai nuo prasmės ir to, kas esminga, natūraliai kinta ir keliami klausimai, todėl visi istoriniai vaizdiniai kartu neišvengiamai yra pavaldūs kismui, susijusiam su viso gyvenimo kaita. Čia ir vėl esama skirties santykiyje su gamtos mokslais, pasižyminčiais tvirtu matematinu pagrindu ir kurių pokyčiai dėl to yra pagrįsti objektyvių matematinių konstrukcijų kaita. Tačiau ir čia istorinis pasakojimas nėra grynai „subjektyvus“. Būtent todėl, nes visada esama tik klausimų formulavimo ar sąryšingumo santykių pokyčių ir papildymų. Istorinis objektas savo konkrečiu vaizdingumu ir kritiniu pagrindimu visada išlieka tas pats ir galima tik tikėti, kad į jį išiskverbama vis giliau ar kitu kampu. Pirmiausia jis išlieka savo prasmės turinyje visada daiktas sau ir niekada netaps nuogu daiktu mums^[16]. Jei dėl to būtų manoma, kad esmingumo visuomet būtina ieškoti tik faktiškume-veiksmingume ar pastovume, vadinasi, esmingumo idėja vėl būtų kildinama iš psichologinio priežasties ir pasekmės pagrindo, būtent tokiu būdu pats „veiksmingumas“ savo reikšme būtų aiškinamas kaip prasmės ir vertės įgyvendinimas netgi tada, kai kalbėtume apie tokius grynai išorinius procesus kaip žemės drebėjimas, badas ar epidemija. Pastovumas kaip toks išryškėja tik per prasmę ir jos reikšmės funkciją visumoje taip pat¹⁷. Visiškai neįmanoma šiuos žiūros taškus, atrankos principus ir akcentus kildinti grynai iš psichologijos, nebent jau pati psichologija būtų tapusi pavaldi šioms autonomiškoms steigims. Iš tiesų, su esmingumo idėja esama kažko panašaus kaip ir su totalybe. Ji yra pirmapradė ir spontaniška loginė

^[16] Aliuzija į Kanto pažinimo teoriją, išplėtotą *Grynojo proto kritikoje*, kurioje skiriami noumenai (*Ding an sich*) ir fenomenai.

¹⁷ Apie čia vartojamas sąvokas „veiksmingumas“ ir „pastovumas“, kurias Eduardas Meyeris iškelia į pirmą planą, žr. M. Weber, „Kritische Studien auf dem Gebiet der kulturwissenschaftlichen Logik“, in: *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, t. 22, sąs. 1, 1906, p. 143–207 ir [G.] Simmel, *[Die] Probleme der Geschichtsphilosophie. [Eine Erkenntnistheoretische Studie]*, Leipzig, 1892, p. 89 f.

žiūra, kylanti iš mūsų mąstymo esmės jo santykyje su istorine gyvenimo tikrove, su vidine ir paskutine būtinybe.

Būtent todėl tokių individualių kolektyviškumų ar totalybių sudurtinėje sąvokos prigimtyje glūdi stipri įtampa tarp to, kas yra bendra, ir to, kas yra ypatinga, tarp *visuotinės sąmonės* ir *atskirų sąmonių*, tarp visuomenės ir atskirų individų, tarp objektyvumo ir subjektyvumo. Tai yra visa apimanti, sudėtingiausia visos istoriografijos problema. Istorinėje totalybėje esama panašaus, pilno įtampų santykio, koks randasi biologiniu lygmeniu tarp viso kūno organizmo ir atskirų ląstelių ar asmeniniame dvasiniame gyvenime tarp individo ir pavienių psichinių elementų. Čia vyksta nepaliaujama įvairiakryptė kaita, nuolatinis abipusis sąlygojimas, pastovi vienovė ir nesibaigiantis antagonizmas – dialektinis santykis, jei taip suprantama priešpriešos vienovė. Tai yra neišsprendžiama antinomija, kuri istorinį atitikmenį paverčia viena iš antinomijų gamtamokslinių atomo ir priežastingumo sąvokų, išskverbiančių į istorinio pasakojimo esmę daug giliau ir jautriau nei istorinės [sąvokos] į gamtos mokslus. Kaip gamtamokslyje glūdi substancijos ir būtino veikimo antinomija, taip istoriniame pasakojime istoriško gyvenimo vienovės ir jos dalių sąveika tarpusavyje bei su visuma. Kartu čia taip pat svarbu akcentuoti, kad [istorinė] sąvoka išauga istorinio vaizdingumo dirvoje ir nėra pasiskolinta nei iš socialinės psichologijos, nei iš sociologijos ar šioms galėtų būti perleista paskutinei [ju] apšvietai. Čia esama pirmapradžio istoriografijos fenomeno, kai neapsiribojama valstybėmis, tautomis ar nacijomis, tačiau aprėpiami ir laisviausi, grynai mintiniai ar emociniai ryšiai, lygiai taip pat kaip ir pati individualios totalybės sąvoka, kuri remiasi tik savo vidine sandara. Joje visa, kas universalu, turi santykį su individu, ir visa, kas individualu, santykį su universalumu, kur universalumas suprantamas kaip tiesiogiai totalybės formuojamo objekto prasmės vienovė. Santykis tarp visuotinės sąmonės ir pavienių sąmonių jokiū būdu nėra formalus ir jokiū atveju lemiamas. Jei vartosime [Ferdinando] Tönnieso kategorijas, sandarą tuoj pat gali nulemti bendruomenė ir natūrali valia (*Wesenswille*) arba visuomenė ir savivalė (*Willkürwille*)^[18]. Taip pat galimos visiškai kitokios nei Tönnieso sukonstruotos [socialinės] formos kaip kad meno ar mokslo institucijos, mistinės dvasinės bendruomenės ar prievartiniai junginiai, išvystantys tipinį bendruomeniškumo jausmą. Visa tai sudaro pagrindinę medžiagą ir kasdienę praktiką istoriko, kuris, atsišpirdamas nuo viso to, kiekvieną kartą turi išvystyti preciziškiausią jautrumą ir giliausiai apsvarstytą pasakojimo meną. Čia psichologas ir sociologas, pateikdami schemiškas tipologijos ir dėsnių žinias, kuriose šis pirmapradis istorinio pasaulio fenomenas reiškiasi, kinta ir susiraizgo ar išsinarplioja ir išyra, gali jam padaryti itin vertingą paslaugą. Tačiau nei psichologas, nei sociologas negali paaiškinti paties pirmapradžio fenomeno, nes, jei jie nenori sau išsikelti neįmanomos užduoties, abu jau turi būti nutarę paaiškinti jį kylant

^[18] Turimos omenyje pagrindinės vokiečių sociologo Tönnieso formaliosios sociologijos (*reine Soziologie*) kategorijos *bendruomenė* ir *visuomenė*. Pirmoji įvardija būklę, kurioje individo valia natūraliai tampa dalimi bendro tikslo, o bendruomenė sieja glaudūs vidiniai ryšiai (plg. giminytė, kaimynystė, draugystė). Antrosios egzistavimas kyla iš visuminių sąryšių diferencijuoto intelekto ir remiasi tikslo, priemonės ir mąstymo sąlygomis (plg. miestietiški piniginiai, sutarties nustatomi santykiai). Siekiant tikslo, vidinė valia čia pajungiamą išoriniam protui. Bendruomenei, pagrįstai emocija, būdinga natūrali valia (*Wesenswille*), o visuomenei, funkcionuojančiai racionaliai, priskiriama savivalė (*Willkürwille*); žr. F. Tönnies, *Gemeinschaft und Gesellschaft*, Leipzig, 1887.

arba iš skaidrių, jau anksčiau izoliuotų ir atsitiktinai į sąlytį [su kitomis sąmonėmis] patenkančių pavienių sąmonių, arba, atvirkščiai, iš mistinių, iki ir be individų pamąstytos visuotinės sąmonės esinių. Ir vienas, ir kitas aiškinimas būtų fundamentali klaida, nes tokie [dalykai] – viena vertus, kartu savyje jau nebe svetimą sąmonę įkurdinanti pavienė sąmonė ir, kita vertus, ne iš individų susidaranti ir ne individuose glūdinti visuotinė sąmonė – tiesiog neegzistuoja. Tik paaiškinimo fanatizmas, kuriam neegzistuoja joks savyje judantis gyvybingas pirmapradis fenomenas, čia tiki galįs ateiti su racionalia ar mistine, nominalistine-agreguojančia ar mistine-hipostazuojančia aiškinimo teorija į pagalbą istorikui, o pats fenomenas savo nepaprastame, individualiame daugialypiškume visų pirma priklauso istorikui ir jo plačiai aprėpiančiam žvilgsniui, ir tiek psichologas, tiek sociologas gali tik šalia vieni kitų sustatyti bendras fenomenų išraiškų schemas ir dėsnius. Tokiu būdu dėl tokios menamos pagalbos ar istoriografijos pakėlimo į mokslą užsimiršta visi tik besirutuliojantys individualios ir kolektyvinės istorijos žiūros kriterijai ir viskas, kas su tuo siejasi. Būtent istorikas psichologui ir sociologui atskleidžia pirmapradius istorijos fenomenus, bet ne atvirkščiai. Pastariesiems užtektinai lieka savų problemų ir galimybių padėti istorikui, tačiau tai bus aptarta vėliau¹⁹.

Žinoma, dabar visuotinės sąmonės sąvoka įmanoma tik pasitelkus į pagalbą kitą pamatinę istoriografijos sąvoką – *pasąmoningumą*^[20]. Iš tūkstančių individualių veiksmų susiliejami ir vėl juos per tradiciją ir paveldėjimą apibrėžianti, savo pradžioje vos išvelgiama visuotinė sąmonė implikuoja sąmonę anapus dabartiškos individo sąmonės panašiai kaip ir pats individas atminties stebuklu steigia ne dabartišką sąmonę. Kaip mes vėliau dar turėsime išsamiau pabrėžti, tik atsižvelgiant į raidos sąvoką ir į laipsniškai aiškėjančių tendencijų ar siekių išitvirtinimą bei mastą, [pasąmoningumo] sąvoka yra neišvengiama. Galiausiai kiekviename atskirame individe pasąmoningai ar pusiau sąmoningai slypi daugybė jo prielaidų, instinktų ir siekių taip, kad visiškai sąmoningo veikimo akimirkos tiesiog gali būti traktuojamos kaip išimtys. Čia glūdi hegeliškoji skirtis tarp „esinio-savyje“ ir „esinio-sau“^[21], kai visiškas abiejų sutapimas turbūt niekada neįvyksta arba atsiveria visumą nužvelgiančiam istorikui nebent tik po ilgos sąveikos. Bet kokių atveju esama retų genijų, kai istoriniame vyksme abiejų sąlytis tampa beveik sąmoningas. Su šia pasąmoningumo sąvoka istoriografija dirba visur ir kaip tik ji žymi skirtį tarp į istorinę raidą orientuotos modernios istoriografijos ir pragmatinio, visą ref-

¹⁹ Apie istorijos mokslo ir psichologinių bei sociologinių dėsnių santykių žr. toliau. Čia tik reikia priminti [Friedricho] Schlegelio teoriją apie «...» universalumo ir individualumo mišinį kiekviename istoriniame procese ir kiekvienoje kultūros sferoje. «...».

^[20] Apskritai XIX–XX a. sandūros Europoje psichologija ne tik tapo moksline disciplina su visais jai būdingais formaliaisiais mokslo atributais, bet ir karštų diskusijų objektu (*Psychologismusstreit*) plačiuose intelektualų ratuose. Dėl psichologijos mokslo objekto, psichinių procesų ir reiškinių topikos ir reikšmės buvo ginčijamasi ne tik pačių psichologų, bet šiuos klausimus aptardavo ir įvairių sričių mokslininkai. Ne išimtis čia ir Troeltschas, kuris kaip ir jam artimi filosofai neokantaininkai griežtai pasisakė prieš tuo metu gana gajų psichologizmą, kuris visus pažinimo, veiklos ir mąstymo reiškinius kildina iš psichologinių dėsnių.

^[21] Numanytina, kad čia turima omenyje tuo metu jau populiarūs freudiškoji sąmonės ir pasąmonės skirtis, kuri filosofiskai konceptualizuojama pasitelkus Hegelio visa apimančią dialektinės logikos kosmą; žr. G. W. F. Hegel, *Wissenschaft der Logik*, t. 2, p. 132: [...] Savyje ir sau esantis pasaulis yra egzistencijos totalybė ir niekas kitas tik ji. Jis yra savimi pačiu tokiu būdu, kad jis yra absoliutus negatyvumas arba forma, taigi savęs paties refleksija yra *negatyvus santykis su savimi* [...].

leksija ir pavieniais motyvais grindžiamo Apšvietos istorinio pasakojimo. Iš čia kyla ir dabarties istorijos negalimumas, nes mes nesame įsisąmoninę savo siekių masto ir reikšmės, jėgos ir trukmės. Tai gali atskleisti tik sėkmė ir vėlesnė apžvalga, kai čia ir dabar jau galima matyti vieną dalyką aiškiau ir ryškiau nei kitus. Tokiu matymu remiasi veikla politiko ar vado, pranašo ar poeto, kurie kaip tik taip sustiprina kryptingumą ir turbūt [tai juos] anksčiau laiko atveda į pergalę. Šis sąsąmoningumas, su kuriuo istorikas turi reikalą, mažų mažiausiai ką turi bendro su psichologija. Ir taip yra ne dėl sudėtingos psichologinės sąsąmoningumo sąvokos, tačiau dėl daugybę kartų istoriografijos patvirtinto fakto, kad mūsų veiksmai, jausmai, instinktai, siekiai ir apsisprendimai savyje turi daug daugiau prielaidų negu mes žinome ir pasižymi daug didesne ar visiškai kita reikšme visumai ir trukmei nei mes patys kada buvome įsisąmoninę. Tai nėra sąsąmoningumo netekimas, bet turinio užklauskimas apie tai, kas dabar yra įsisąmoninta ir sąsąmoningumo pasitraukimas link nepažintų gilumų, kurios daugmaž atsiskleidžia ir nuolat iškelia vis naujus klausimus tik visus padarinius nužvelgiančiam istorikui. Kai tokie klausimai yra tapę imanomi, tada pagrįstai teigiama, kad laikas yra tapęs „istoriniu“ ir tik tada konkrečiu atveju tarp atskirų individų ir totalybės galima išvelgti egzistuojantį santykį. Šiuos dalykus norinti nagrinėti psichologija privalo pati mokytis iš istoriografijos, bet ne priešingai.

Sudėtingame santykiyje tarp visuomenės ir individų dar kartą, tik šįkart pasislinkdama į kitą vietą, išryškėja originalumo ir pirminės steigties problema. Čia daugiau nebekalbama tik apie prasmės visumos konstitavimą, bet apie kūrybinį atskirų individų originalumą. Tai yra šiandien taip dažnai aptariama „didžiųjų asmenybių“ problema. Taip pat ir čia esama vienos iš problemų, kurios kyla iš natūralistinės priežastingumo sąvokos ar iš viena iš šių problemų išskirtinai sekančios psichologijos. Apskritai visiškai kitu būdu ji [problema] iškyla vaizdingumo įsikibusiam istorikui ir individualumo paslaptį pripažįstančiam logikui. Negali kilti jokios abejonės, kad kiekvienas žmogus yra pajungtas viršindividualiam kontekstui ir iš jo per paveldėjimą ir perdavimą pripildomas, tačiau tiek visumos, tiek atskiros būtybės požiūriu kartu išlieka originalumo ir pirmapradės individualumo galimybės lemiama aplinkybė, kuri yra neišnarpliojama. Šis asmeninis originalumas pasižymi ta kintančių ir apibrėžtų įtakų visumai jėga, kuri nėra kažkokia duotybė, tačiau kurią mes, visų pirma, stebime jos stulbinančiame ir nenuspėjamame kūrybingume. Tai yra gaivalas *kūrybingumo*, kuris neišsiskleidžia sulig individualia steigtimi ir ypatingumu, tačiau [pats] iš jų sukuria didelius, kintančius postūmius, kurie yra ne vienintelė, tačiau ypač svarbi istoriko tema. Išoriškai [atrodo], kad kiekviename pavieniame žmoguje gali būti išsisknijęs tiek visa apimantis pasyvumas, tiek galingiausia jėga. Tai reiškia lemiamą svarbą naujumo, to, ko priešakyje žengiančiose stichijose dar nesama, bet tai, kas jų susidūrimo prasimuša, ir tikrovėje su nuolatinio to, kas tikra, gausinimu įkurdina naujus darinius, jėgas ir pradžias. Tokiu būdu „didieji vyrai“ ar „eminencijos“, kaip jie buvo pavadinti, yra ašys ir kulminacijos, o jų sukurta kūrybinė sintezė tarsi pavyzdinė, kūrybinė mąstymo jėga glūdi institucijose ir dvasinėse galiose, kurias jie betarpiškai ar netiesiogiai sukūrė. Kad būtent taip ir yra, nenuginčijamai moko bet kokios istorijos studijos. Tačiau tai jokių būdu nereiškia priežastingumo sąvokos

atšaukimo, nes visa tai vyksta su įvairiausių sąlygų ir priežasčių postūmiu bei susitelkimu, o įsijautęs tyrėjas visą priežastinį procesą gali dar kartą išgyventi pats. Tačiau čia esama esminio skirtumo santykiyje su priežastingumo sąvoka, kuri pagrįsta priežasties ir poveikio ekvivalentumu ir kiekybiniais sulyginimais. O istorinis priežastingumas remiasi nesulyginamumu, naujumo tapsmo supratimu ir tikrovės plėtra. Gamtamokslio racionalizmas siekia labiausiai įmanomo tapatumo, istoriografijos supratimas – neapskaičiuojamo naujumo ir kūrybinės jėgos faktiškumo. Jei racionalumo sampratą norima apriboti pirmąja [sąvoka], tada istoriografija yra iracionali. Bet tai yra neįmanoma, nes ji disponuoja sava, gerai suprantama logika. Jei visgi šito nėra norima, tada būtina to, kas yra logiška, sampratą išplėsti taip, kad ši apimtų ir antrąją. Čia glūdi didžiausi visos, ir visgi, pirmiausia, šiandieninės logikos sunkumai. Juos išspręsti įmanoma tik tada, kai loginis mąstymas yra susiejamas su savo specifiniais objektais. Tačiau šie toliau kylantys sunkumai gali remtis [tik] savimi pačiais, lyginant juos su neabejotinu faktu, kad kiekvienas įsigilinimas į istorinius faktiškumus tik tariamai, tik iš tam tikro požiūrio taško veda šios iracionalios naujumo ir kūrybingumo logikos link^{«...»}.

Šioje logiškumo sampratoje esama to, kas apima *laisvę savivalės prasme*; to, kas visiškai pagrįstai visada buvo suvokiama kaip istorijos teritorijos savybė, tačiau reikalauja labai atsargaus formulavimo. Ji [logiškumo samprata] tik gali reikšti, kad kovoje tarp, iš vienos pusės, priešakinių dvasios vyksmų bei tendencijų su supančiomis sąlygomis ir, iš kitos pusės, kylančių originalių ir kūrybingų tendencijų, kurių tolesnis kilmės pažinimas yra neįmanomas, naujumo jėga priklauso nuo savo susitelkimo ir įsitvirtinimo, nuo savo iškilimo į stipresnę galią apmąstymų ir apsisprendimų vyksme, nuo sprendimų sau pačiai prieš visas priešpriešines jėgas. Taigi tai yra perėja per paklydimų galimybes, akimirkoje iš savęs pačios susikurtas valios tikslui iškilimas, apsisprendimas prasmei ir vertei, kurios lygiai taip pat daugiau negali būti racionalizuojamos, tačiau priklauso pačiai akimirkos kūrybinei steigčiai, išreiškiančiai naujumo sąvoką.

Ši laisvės teorija istoriografijai turi neeilinių pasekmių, su kuriomis susiję kiti dalykai. Iš esmės, tokiu būdu istorinis paskojimas tampa nenusipėjamas ir dėl to kiekviena jį visiškai apimančio, vieningo dėsniu – natūralistinio ar dialektinio – idėja yra neįmanoma. Pirmapradės charakterių gilumos, iš kurių iškyla laisviausi, nes savarankiškiausi, veiksmai, nėra sukontroliuojamos ar išvedamos, tačiau, atvirkščiai, gali būti atskleistos tik per pačius veiksmus ir, tik remiantis jais, integruotos į bendrą kontekstą. Ir, maža to, šis charakterologinis tikrumas nėra joks mistinis ir užbaigtas dalykas, joks inteligibilus daiktas savyje, tačiau kažkas troškime, mąstyme ir apsisprendime pats save sukuriantis; asmenybės savikūra, asmenybė ta prasme, kaip ji pati išsikristalيزuoja iš bendros idėjų ir motyvų tėkmės. Visi istoriniai dėsnių sąryšiai ir prasmės sąryšingumai turi būti suvokiami taip, kad juose šią asmenybės savikūrą būtų įmanoma išplėsti iš [ja] veržiančių jėgų. Šalia to ši savikūra plėtojasi skirtingame gylyje ir su itin įvairiomis pasekmėmis ir didelė dalis vyksmų vyksta be gilesnio ryšio su charakterologine paviršiaus gelme, esant įvairiakrypčiam spaudimui, priimant paviršutinišką ir impulsyvų sprendimą ar absoliučiai neapgalvotai. Šiuo atžvilgiu, lyginant su pagrindine charakterologine tendencija ir jos sąsaja su prasmės kryptingumu, jie [istoriniai dėsnių sąryšiai ir prasmės sąryšingumai]

yra *atsitiktinumai* ta prasme, kad atsitiktinumas visada yra kažkas, kas išsivysto iš įvairių, heterogeniškų, jokių bendrų šaknų neturinčių dėsnio sistemų susikirtimo. Ir kadangi esama labai įvairių dėsnų sistemų, susikirtimai yra neapžvelgiami ir išskirtinai įvairialypiai. Pirmiausia, tarp pačių istorinių prasmės sąryšingumų esama skatinančių, koncentruojančių ir stimuliuojančių ar besiskaidančių, atsirišančių, neužtikrintumą kuriančių susikirtimų. Tokio pobūdžio yra visi išorinių aplinkybių sukelti kultūrų maišymaisi, susidūrimai, renesansai, sukrėtimai, visos pavienį individą persmelkiančios atsitiktinio susitikimo ir pažinties įtakos. Toliau driekiasi prasmės sąryšingumų ir grynai gamtinių priežastinių ryšių susidūrimai: galingo talento iškilimas ir gabumai ar jų stoka, netikėta sprendžiančio, prieš tobulybę atsidūrusio proto mirtis, kultūrą sunaikinantys badmečiai, epidemijos, klimato kaita. Galiausiai esama visiškai vidujai vykstančių, tačiau poveikį istoriniam gyvenimui turinčių, nevienalyčių priežastinių sistemų susikirtimų, pavyzdžiui, nederliaus ir populiacijos augimo, aukso atradimo vienur ir metalų trūkumo kitur vienalaikiškumai ar žinomas pavyzdys pėsčiojo, kuriam ant galvos nukrinta plyta. Visi šie atsitiktinumai vaidina milžinišką vaidmenį istorijoje. Todėl kartais jie buvo vertinami kaip atsitiktinumo valdos. Atrodo, pati istorinio tyrimo egzistencija tai patvirtina tuo būdu, kad ji yra kaskart priklausoma nuo turimos ar atrastos tradicijos (*Überlieferung*)^[22] atsitiktinumo; pats mąstymas implikuoja atsitiktinumą ta prasme, kad jis pats nėra niekas kitas kaip tik loginė atsitiktinai į vieną vietą sukibusių dalykų tvarka. Didis politikas savo darbo vaisius mano esant atsitiktinumų suvaldymą, o garsūs toli praktiniu požiūriu numatantys aristokratai savo atsiminimuose įpratę su skeptiška ironija garbstyti „jo didenybę atsitiktinumą“. Taigi faktiškai šis milžiniškas atsitiktinumo vaidmuo turi reikšmės istorinių prasmės totalybių, vadinasi, paties istorinio objekto sampratai. Pirma, jos [istorinės prasmės totalybės] visada susidaro tam tikruose heterogeniškų poveikių susikirtimo taškuose ir šiuo požiūriu visada, nors ir labai varijuojančiu laipsniu, yra kompleksiški dariniai. Antra, jų prasmės vienovė nepertraukiamai įsitvirtina, tačiau yra nugludinama svetimų įtakų bei atsitiktinumų ir kai kada, nelygu kokia situacija, šie išsiskverbia [į jas] čia naikindami, čia plėtodami, praturtindami ir gaivindami. Nors ir jokia būdu negarantuota, tačiau svarbiausia yra trečia, kad tokios prasmės totalybės apskritai susiformuoja reikšmingai ir plačiai. Esama monotoniškų amžių, kaip kad būta begalinių priešistorinių laikų ir juos atitinkančio jų įnagių bei gyvenimo sąlygų vienodumo, ir pernokusių, chaotiškų laikų, kai visi kultūros pasiekimai chaotiškai praranda savo formas ir nesama jokio esminio, aiškaus kryptingumo, kaip kad vėlyvosios Antikos tautų chaose ir turbūt dabartyje. Esmingos ir reikšmingos prasmės totalybės yra retos ir jų sąlyginai darnus klestėjimas visada yra trumpalaikis. Išraiškinga istorijos jėga išdaigina kryptingus, ilguosius laikus arba deformuoja jų rezultatus. Tada tokias epochas yra sudėtinga pavaizduoti, o gal net ir neįmanoma, tad reikia pasikliauti pasklidusiais, pavieniais objektais, kurie galbūt atstoja visumą ir gali būti laikomi dalimi tos neapžvelgia-

[22] Troeltschas samprotauja dvasia dar Johanno Gustavo Droyseno, pasak kurio, istoriko disponuojamą medžiagą sudaro trys kategorijos: *liekanos* (žmogaus veiklos artefaktai, dokumentai, literatūra), *paminklai* (meno kūriniai, monetos, herbai) ir *šaltiniai*, kurie radosi siekiant išsaugoti atmintį. Į šią pastarąją kategoriją patenka sakytinė ir rašytinė tradicija (*Überlieferung*). Jai būdinga tai, kad ja karta iš kartos perduodama tai, kas kažkada įvyko ir vienokia ar kitokia forma išliko vaizduotėje. Žr. J. G. Droysen, *Historik*, München und Berlin, 1937, p. 333–334; Z. Norkus, *Istorika*, Vilnius, 1996, p. 60.

mos visumos. Tačiau, kita vertus, kuo didesnė pasirodo atsitiktinumo reikšmė, tuo tampa aiškiau, kad laisvės galimybės yra ribotos, kad gamtos spaudimas yra reguliarus ir tolygus, kad plastiškos prasmės jėgos vis siekia įveikti atsitiktinumus, įsijungti į darbą ir esmingai laikytis krypties. Tada ir vėl tampa įmanomas galimybės apsvarstymas, statistiniai skaičiavimai ir dvasinis prasiskverbimas. Ir kai galiausiai žvilgsnis krypsta į viršų, formuluojamos vis didesnės priežastinės sistemos, o prasmės sąryšiai apmetami vis platesnių užmojų, tada tam tikru mastu atsitiktinumas gali prarasti savo gryną, paviršutinišką susikirtimo ir koegzistavimo pobūdį. Kaip ir abipusis gyvenimo kryptingumų susikirtimas, kova už būvį yra nepaliaujamas atsitiktinumas, turinio požiūriu tarsi sudedamoji gyvenimo raidos dalis, šio vystymosi pagreičio katalizatorius. Jei atskirai sugrįžtume prie pėsčiojo ir plytos, abu priklauso skirtingoms sistemoms, tačiau jei svarstytime remdamiesi miesto samprata, jų atsitiktinis susidūrimas glūdi dalyko esmėje. Taigi atsitiktinumas nebėra istorinės sąvokos darybos trukdis, tačiau tiesiog medžiaga, ją [sąvokos darybą] implikuojanti ir [ją] jos plastiškoje struktūroje įveikianti. Ji [sąvokos darybą] bus optimistinė arba pesimistinė ir tai priklausys nuo to, kokio dalyko reikšmingumą konstatuoti bus matomas poreikis. Tačiau ir jos pesimistiškumas gali tapti herojišku tikėjimu labiausiai įmanomo atsitiktinumo suvaldymo priederme, o optimistiškumas, remiantis viena, visuose atsitiktinumuose vis atsinaujinančia taisykle, veda link religinių apvaizdos idėjų. Tačiau šitaip abiem atvejais peržengiama grynosios istoriografijos riba, nors faktiškai yra sudėtinga viena ar kita kryptimi jos nepažeisti. Antistoriškumas supa istoriografiją kiekviename žingsnyje ir gali būti suvaldytas tik griežtu ir visada šiek tiek savavališku savęs apribojimu. Realizmas ir metodiškas dabarties išsąmoninimas krypsta link tokio savęs apribojimo ir būtent pastarajame glūdi jų mokslinis charakteris bei jų griežtumas ir subjektyvumas²³.

Tai tiek apie istorinio objekto konstitavimą. Lemiamos čia yra individualumo ir prasmės totalybės sąvokos, besiremiančios vaizdingos, iš istorinės medžiagos [išgaunamos] gyvenimo vienovės spaudimu. Tokiu būdu [istoriografijos] objektas yra esmingai mąstomas tarsi rymančias ir totalus, kaip kad Renesanso, Reformacijos ar Antikos sampratos. Savaiame suprantama, tai yra išskirtinai apibendrinančio abstrahavimo kūrinys. Iš tiesų, jis [objektas] nepaliaujamai juda savyje ir santykiyje su kitais objektais priklauso nesustojančiai tapsmo tėkmei ir turi būti joje įkurdintas. Iki šiol tai negalėjo būti visiškai nuslopinta. Per objekto izoliavimą ir abstrahuojančią atranką pašalinta tėkmė ir visuotinis sąryšingumas turi būti naujai atkurti.

Taigi pagrindinė istorinio individualumo sąvoka su savimi atsineša nepaliaujamo tapsmo sąryšingumą arba, kaip šiandien dažniausiai įprasta sakyti, *raidą*. Tokioje vi-sumoje įvykiai istoriniam mąstymui nėra paprasčiausiai nulemti pavienių priežastinių psichinių procesų santykių, kuriuose tarsi ypatingos sankaupos ir atradimai gali kilti kūrybiškos steigtys. Grynai priežastiniai procesai greičiau pasirodo sykiu valdomi ir api-

²³ Apie laisvę ir atsitiktinumą su istoriko instinktu savo medžiagai [Zr.] E. Meyer, *Zur Theorie und Methodik der Geschichte*; «...»; A. Lasson, „Über den Zufall“, in: *Vorträge der Kantgesellschaft* 18, Berlin, 1918; L. M. Hartmann, *Über hist[orische] Entw[icklung]*, Gotha, 1905, [čia] darvinizmas tiesmukai paverčiamas istorijos esme. Dauguma šiuolaikinių istorijos logikų visiškai pamiršta šį dalyką ir tik siekia subalansuoti tobulą gamtinį priežastinumą su istorinių faktų reikšmės pripažinimu. «...».

brėžti vienos iš juose veikiančios prasmės vienovės ar kryptingumo, kuris dažnai yra sunkiai atpažįstamas ir kai kada, keičiantis įtakoms, yra palaužiamas ar gali atsidurti tikroje sumaištyje, tačiau kuris [kryptingumas], išties, yra veiksmingas visur, kur apskritai galima vidujai sutelkti ir suvokti istorinį sąryšingumą. Tai yra vadinamosios tokios istorinės idėjos kaip Krikščionybė, Renesansas, Kapitalizmas, Feodalizmas ir t. t. Nėra jokios abejonės, kad tik remiantis jomis gali būti pasiektas susiliejinimas totalybės, kaip tampančios ir jų raidoje atvaizduojamos. Tada, kai tokia negali būti nurodyta, negali būti jokios kalbos apie istorinį supratimą. Kartu visiškai aišku, kad ši tęstinumo idėja yra vertinga ne tik savyje uždaram pavieniam objektui, bet ir abipusiam dalykų sąryšingumui. Tokiu būdu į heleniškumo istoriją sujungiami atskiri periodai bei pavienės miestų istorijos ir visa tai su kitomis milžiniškomis vėlesnių kultūrų erdvėmis į Vakarų kultūros rato visumą. Tapsmo sąryšingumo pagrindimas, [vadovaujantis] tokia prasmės ir vertės idėja, yra jau vien todėl savaime suprantama, nes objektas, iš prigimties, gali būti apibendrintas tik joje ir todėl, kaip tampantis, sykiu turi likti joje sutelktas. Tačiau čia glūdi svarbi loginė išdava, kad nepaliaujamas istorinių tikrenybių tapsmas, tiek, kiek jis iš tiesų yra nenutrūkstamas, negali būti pavaizduotas apribotų pavienių įvykių sekoje (*Reihung*), vadovaujantis grynai priežastiniais ryšiais, tačiau kad pavieniai įvykiai yra susilydę juos persmelkiančioje, kintančioje ir todėl nenutrūkstamai veikiančioje tapsmo vienovėje, kurią logiškai aprašyti sudėtinga, tačiau kurios matymas ir pajautimas yra istorinės prasmės esmė. Jei apie šį [istorinį supratimą] būtų kalbama beveik kaip apie ypatingą pažinimo įrankį, tada tai būtų būtent šis gebėjimas: pavienius įvykius tarpusavyje jungti ne vadovaujantis priežasties ir pasekmės ryšiu, tačiau suprasti procesus bendrai, žvelgiant į susiliejimą ir susilydymą tapsmo-vienovės, su kuria sietinas ir pajautimas jų [procesų] lūžių, deformacijų, nuokrypių ir, bet koku atveju, netvarkos. Lyginant su gamtamokslinė priežastingumo sąvoka, vietoj priežasties ir pasekmės sulyginimo pasirodo ne paprasčiausias priežastinis nesulyginamumas ar individualus priežastingumas^[24], tačiau greičiau pavienių santykių priežastingumo panaikinimas [ir jo pakeitimas] visumą valdančiu prasmės, vertės ar idėjos tęstinumu, dėl kurio tokia apskritai ne mechanicistiniame kontekste kūrybingo originalumo išryškėjimas yra mažiau neįprastas. Žinoma, tuo nenorima pasakyti, kad procesai neturi būti detalčiai susieti ir paaiškinti, vadovaujantis psichologiniais priežastiniais dėsniais, tačiau greičiau, kad tokie pavieniai atvejai visgi visada išsiveržia iš tėkmės visumos ar gilumos ir vėl į jas sugrįžta, lygiai taip pat, kaip ir kalbant apie vienalaikišką atodairą į didesnės apimties sąryšingumus. Tai yra skirtis, kurią Hegelis išryškino tarp dialektinio-konkretaus ir reflektuojančio-abstraktaus istorinių tapsmo sąryšingumų tyrimo ir kuris nuolat vienokia ar kitokia forma vis susidaro daiktų tvarkoje. Taip pat tai buvo interpretuota kaip skirtis tarp „emanatistinės“ ir empirines sekas formuojančios logikos^[25]. Ši skirtis neišvengiamai iškyla istoriniame

^[24] Individualus priežastingumas (*Individualkausalität*) yra Troeltscho amžininko neokantininko Heinricho Rickerto intelekto ir vaizduotės vaisius, kuris paaiškina naujumo ir kūrybingumo galimumą istorijos moksle ir istorijoje. Žr. E. Troeltsch, *Der Historismus und seine Probleme*, p. 562.

^[25] Čia užsimenama apie filosofijoje ir mokslo teorijoje egzistuojančią sąvokų darybos problemą. Emanatistinė logika nurodo sąvokų logikos sampratą, kurios laikantis pabrėžiamas santykis tarp bendrųjų sąvokų ir pavienių sąvokų, ir pasak kurios, sąvoka organiškai prisiskverbia į pavienę tikrenybę. Šią sąvoką XX a. pradžioje suformulavo

mąstyme ir keblumą sudaro tik abiejų sujungimas. Prasmės tęstinumas išspaudžia įvykiuose, kurie yra vienalaikiškai tirtini vadovaujantis psichologiniu-priežastiniu metodu, tačiau su sąlyga, kad jam nepajungiami juo nepaaiškinami individualumas ir naujumas. Visų pirma turi būti imanoma patikrinti tik ką [išdėstyta] vaizdingo tęstinumo sampratą, o atsižvelgiant į procesų neišmatuojamumą, visapusiškas šio metodo įgyvendinimas yra nepamąstomas. Nors, iš tiesų, niekas tuo neužsiima ir konkrečių, didelės apimties struktūrinių sąryšingumą išvėlgimas yra tikriausia istoriko talento apraiška.

Galiausiai ši skirtis veda į gilumą įvairiopo *laiko sampratos*, kuri yra gamtamokliškai užčiuopto ir istoriškai suvokto tapsmo pamatas. Pirmoji priklauso nuo erdvės ir judėjimo erdvėje, būtent nuo priešastingumo sąvokos; antroji yra susijusi su vidine prasme ir atmintimi, disponuojančia erdviniais ir neerdviniais turiniais bei juos įdarbinanti dabarties ir ateities orientacijoje. Pirmoji laiko samprata suskaido laiką į tiksliai padalytus, atskirus tarpsnius ir juose esančius pavienius įvykius, o tai galiausiai imanoma tik redukuojant laiką į erdvinius įvykius. Istorinis laikas reiškia tėkmę, kurioje niekas nėra atribota ir atskirta, tačiau viskas pereina vienas į kitą. Praeities ir ateities tikrenybės yra susipynusios, kiekviena dabartis produktyviu būdu sykiu savyje turi praeitį ir ateitį ir apskritai nepasiduoda jokiems išmatavimams, tačiau tik cezūroms, kurios yra daugiau ar mažiau savarankiškai lokalizuotos priklausomai nuo prasmės sąryšingumų ir didžiųjų prasmės pokyčių. Chronologinė šių įvykių redukcija į erdvinį astronominį laiką tėra netobula išorinė orientavimosi priemonė, neturinti nieko bendro su vidiniu padalijimu kaip tokiu, su vidiniu lėtumu ar sparta²⁶.

Iš to paaiškėja, kad reikia griežtai skirti istorinę raidos sampratą nuo istoriosofinės pažangos ir gamtamokslinės evoliucijos [sampratų]. Pirmoji yra krikščioniškosios eschatologijos sekuliarizacija, universali, visos žmonijos siektino galutinio tikslo idėja, persodinta iš stebuklo ir transcendencijos į įprastinio paaiškinimo ir imanencijos dirvą. Apskritai ji yra apčiuopiama išskirtinai tikėjime ir tik pakopiškais periodais. Priešingai tam istorinės raidos samprata savo esme yra kintamumas ir tėkmė, turintys svarbos ir visoms vadinamosioms aplinkybėms. Ji visada turi ryšį su pavieniais istoriniais tarpsniais, nesiekiant šių įvairių, iš dalies vienalaikių, iš dalies laipsniškų [laiko] atkarpų paaiškinti viena bendra raida. Ir, žinoma, lyg to dar būtų negana, kiekvienoje pavienėje raidos visumoje susipina atskirų raidų perspektyvos, kurios, nelygu kokios aplinkybės, atsektinos iki bendrų šaknų ar, galbūt, galų gale susilieja į vienovę, tačiau iš kurių kiekviena laikosi savo trajektorijos. Štai, pavyzdžiui, protestantizmo raida įvairiose tautose yra skirtinga ir kartu kiekvienoje iš jų esama susidūrimo įvairių raidų gijų, tarp kurių neretai egzistuoja išraiškingas nevienalytiškumas. Čia glūdi pagrindinės problemos istorinio pažinimo ir istorinio pasakojimo meno, kuris turi pateikti šių kryptingumų santykio vaizdą, kartu pavaizduoti vyksmą. Kadangi šios raidos kiekvieną kartą išreiškia prasmės visumą ir

vokiečių filosofas Emilis Laskas, siekdamas įvardyti Hegelio dialektiką ir atsiriboti nuo jos bei jos autoriaus, kuris savo kurtomis bendrosiomis sąvokomis apibendrina ir abstrahuodavo pavienius atvejus; žr. E. Lask, *Fichtes Idealismus und die Geschichte*, Tübingen–Leipzig, 1902.

²⁶ Žr. A. Riehl, *Zur Einführung in die Philosophie der Gegenwart*, Leipzig–Berlin, 1919, p. 222: „Istorija nėra tik kažkas, kas įvyko vieną kartą, ji vyksta, tęsiasi. Ir būtent todėl ji nėra bealaikė, tačiau mąstoma laikiškai. Istorija savo vyksme kuria naują, konkrečią laiko sampratą. «...».“

visgi kartu joje laipsniškai koegzistuoja ir iš jos semiasi savų prielaidų, šitaip čia kaskart randasi kylančių, jų prasmę daugiau ar mažiau aiškiai perteikiančių ir išreiškiančių raidų įspūdis. Tačiau po šio kilimo kiekvieną kartą ir vėl eina pakrikimas, silpnumas arba suardymas, kurie tada atrodo kaip sparti arba lėta griūtis. Negali būti nė kalbos apie nenutrūkstamą, viską kaupiančią ir besitęsiančią, nuolat tik plintančią visuotinę pažangą. Visa tai žmogaus nervams būtų absoliučiai nepakeliama ir neįveikiama. Lygiai taip pat istorinės raidos samprata yra atskirta nuo gamtamokslinės plikų priežastinių laiko sekų sampratos, kuri bet koku atveju neturi daug praktinės reikšmės, nes ji yra menkai pritaikoma susiraziusiems išsiniams procesams, ir, pirmiausia, nuo tokios [Herberto] Spencerio technizuotos evoliucijos sampratos, kuri išreiškia gamtinių priežastinių sekų sudėtingumus ir įgalina, atsižvelgiant į agregaciją, stebėti tai, kas skaidosi ir sudėtingėja^[27]. Šitaip atrandamos didėjančios apimties, abipusės sąsajos ir vieningumo sistemos. Tačiau kaip tik čia trūksta tos istoriografiją apibūdinančios, gyvenimiškai organiško susiliejimo ir prasmės tęstinumo idėjos, viską suvaldančios ir vedančios į priekį, kurioje kiekvieną akimirką atmintis geba kūrybingai sujungti praeitį ir dabartį. Tai yra visiškai skirtingos sąvokų darybos ir visgi, jei matomas poreikis, net ir fiziniams agregacijoms metafiziškai suteikti tikslo sąryšingumą ir, pirmiausia, biologinėms sistemoms priskirti organizuojančią idėją, net ir tada tokia raidos samprata, nepaisant bet kokio priartinimo, vis dar lieka esmingai besiskirianti nuo istorinės raidos sampratos, kuriai nėra būtini tokie svarstymai ir paramstymai, nes kaip gyvenimo ir struktūros vienovė savo prasme ir turiniu ji yra vaizdinga. Tiek raidos sampratos, tiek istorinio objekto požiūriu turima omenyje vaizdinga abstrakcija, abstrahuojantis iškristalizavimas, atitinkantis konkretų objektą ir visiškai nenutrinantis vaizdingumo. Todėl „istorinė žiūra“ yra tikriausia istoriografijos esmė ir kartu mąstymas.

Kita svarbi iš šios raidos sampratos loginės esmės kylanti išdava, kad kiekvieno pavienio raidos darinio turinys ir kryptingumas pirmiausia yra patikrintinas jo paties betarpiška ir dabartiška prasme. Jis [raidos darinys] nėra paprasčiausias sudėtingumų ir agregacijos produktas, kaip to norėtų pozityvizmas ir jo įkvėpta psichologija, tarsi kiekvienas toks darinys nuolat turėtų būti kildinamas iš paskutinių giluminių fizinių įgimtųjų, kaip antai intelekto ir gyvenimo afektų, o jo turinio išskirtinimai aiškinami tik panaudojant tą vis komplikuočiau pažinimui ir svarstymui pasiduodančią „socialinės aplinkos“ medžiagą. Iš viso to išsirutuliojanti pasekmė, kad tokiu būdu viskas turėtų būti įkalinta primityvumo psichologijos, yra sykiu neįmanoma ir absurdiška. Ir taip yra todėl, kad žmogaus ištakos, taigi, kokia būtybė turi būti laikoma pirmuoju žmogumi, yra svyruojančios ir neapbrėpiamoje laiko imtyje nedatuojamos, o išeities taškas įprastame primityvume nerekonstruojamas²⁸. Kita vertus, kultūros istorijai priklausantis „aukštesnis“ darinys yra kažkas visiškai nauja ir savita. Atsigręžiant į primityvumą, Jėzus, Buda,

[27] Remiantis Spencerio socialiniu evoliucionizmu, ne tik gamtinis, bet ir socialinis pasaulis tampa vis sudėtingesnis, nuolat besiskaidantis į įvairias agregacijas (darinius). Šioms agregacijoms tapus vis labiau diferencijuotoms, jų dėmenys virsta vis kompleksiškesniais, greitinančiais socialinį procesą ir darančiais visą pasaulį heterogeniškesnį; žr. H. Spencer, *First Principles*, London, 1867.

²⁸ Apie „tikio pirmą pradę būklę, kurios, iš esmės, niekada nebuvo“ žr. M. Weber, *Grundriß der Sozialökonomik III. [Wirtschaft und Gesellschaft]*, Tübingen, 1922], p. 35.

Lutheris ir jų nulemtos raidos nesulaukia nė menkiausio paaiškinimo. Šis yra savitume ir naujume, kurį jie patys apibūdina kaip nušvitimą ar įkvėpimą. Lygiai to paties esama mene ir moksle, galiausiai ir kitose srityse. Tik tada, kai yra pajaučiami savitumas ir naujumas, galima imtis aiškinimo ir testinumų išvalgos. Tačiau tai galioja ir žvelgiant į kiekvieną racionalistinę psichologiją, kuri, panašiai kaip ir didžioji dalis fenomenologinių kultūros ar dvasios mokslų psichologijų, dirba su realiais, pirmapradžiais skirtingų vertės ir veiklos grupių tipais ar idealais, kad tokiu būdu istoriniai dariniai būtų apibūdinami kaip paprasčiausi sudėtingumai, susimaišymai, prisitaikymai, individualizacijos ir taip galėtų ir turėtų būti „paaiškintas“ individualumas. Kiekvieną kartą šie „esmės dėsniai“ daugiau ar mažiau savavališkai, vadovaujantis tam tikrais vidurkiais, yra paimami ne iš laukinių, bet iš aukštųjų kultūrų, dėl to, žinoma, turinio požiūriu, [jie] yra turtingesni, tačiau nėra niekuo pastovesni ar pirmapradiškesni, o paprasčiausi sudėtingumai, kurie noriai apibūdinami kaip šiuolaikiniais metodais dar netyrinėti, savo šerdimi apskritai nėra priežastiniu genetiniu būdu išvedami, tačiau šerdis yra kažkas apskritai „esmingai“ naujo, apčiuopiamo tik savarankišku mąstymu ir analize. Būtent tai ir yra bet kokios psichologijos ir istoriografijos riba. Psichologija vienaip ar kitaip, natūralistiškai ar dvasios mokslų požiūriu, vadovaudamasi primityvumo „gaivalais“ ar „esmės dėsniais“, siekia pastovių ir baigtinių dydžių, kurie istoriografijoje atitinkamai tampa komplikuoti ir sąlygoti. O istoriografija bendrame aplinkybių susiliejime išreiškia tikrą naujumą. Todėl, palyginti su psichologija, kad ir kaip turėtų būti atsižvelgiama į psichologinius dėsnius ir formas, istorinis pasakojimas yra kažkas savito ir savarankiško. Visgi paskutinės yra formos, kuriose iš glūdinčio pagrindo tapsmo nenutrūkstamume, priežastiniais ryšiais apčiuopiamų motyvų susiliejime prasiveržia kūrybingas gyvenimas. Raidos sąvoka šia prasme priklauso istoriografijai, o ne absoliučiai chimeriškai raidos psichologijai²⁹.

Kadangi istorinė raidos samprata pasirodo išvien glaudžiai susijusi su mūsų pačių dabartyje ir ateityje kuriamos tolesnės raidos idėjomis ir dėl to, šiuo požiūriu, spekuliatyvioji istorijos filosofija ja turi ypač remtis, ji mus domins ir toliau. Trečiajame skyriuje ją dar nuodugniai analizuosime, atsižvelgdami į jos istoriosofinę svarbą, ir apsvarstysime jos įvairiopas ligšiolinius išplėtojumus. Čia kalbama tik apie jos reikšmę empiriniam tyrimui.

Kalbant apie abi istorinio objekto ir istorinės raidos sąvokas, atitinkančias gamtamokslines substancijas ir sekų darybą (*Reihenbildung*), ir visgi kartu esančias visiškai skirtingas, giliausia priešybė, palyginti su matematiniu-mechanicistiniu gamtamoksliu, pasiekiamą tarp chronometrinio laiko ir konkrečios trukmės. Absoliučiai neįmanomas yra bandymas, vadovaujantis aukštąja, begalinių smulkmenų matematika, priartėti prie šių išskirtinumų. Skirties negalima išvesti ir iš paprasčiausių psichologinės istorijos medžiagos ypatybių, nes ši medžiaga tą ypatybę tiesiogiai atidengia tik svarstant ir nagrinėjant istoriškai, priešingai nei eksperimentinė psichologija, kuri kaip tik įmanoma artėja link gamtamokslinių dėsnių sąvokų. Taigi, iš tiesų, kalba sukasi apie savitus loginius principus, kurie vis aiškiau ir skaidriau susiformuoja istorinio pažinimo procese ir kurių

²⁹ Plg. E. Spranger, *Lebensformen*, p. 361: „Čia yra tikėtina pažanga tik sujungiant istorinę prasmę su skaidria, dvasios mokslais pagrįsta psichologija.“ Nepaisant to, Sprangerio požiūryje dominuoja psichologija su kai kuriomis tipologijomis ir paprasčiausiais sudėtingumais. Žvilgsnis į „naujumą“ vis dar yra antraeilis: p. 357. «...».

santykis su įvairiopaiais, visiškai priešingais loginiais gamtamokslio principais nesukelia jokių sunkumų, jei pastariesiems nesuteikiama teisė eliminuoti loginį kiekvieną kitą šalia jų esantį metodą ir jei pirmiausia taip galima suprasti energijos tvėrmės dėsnį, kad nesama jokios uždaros sistemos ir yra įmanomas dvasinio gyvenimo išsiveržimas iš fizinio pasaulio ir įtaka jam. Šiuos dalykus bus būtina aptarti šio skyriaus pabaigoje.

Visgi čia dar reikia žvilgtelėti į *abstrakčiuosius istorinius dėsningumus ir tipologijas formuluojančius mokslus*. Jų metodas yra artimas gamtamoksliams metodams, nes jie su indukcijos ir lyginimo įrankiais, su viso vyksmo reguliarumo ir analogiškumo prielaidomis juda link istorinio pasaulio ir atitinkamai siekia bendrųjų atskirybės tyrinėjimo taisyklių. Jų galimybė grindžiama tuo, kad istorinis pasaulis savo individualius darinius į nekintančias psichines formas visada iškelia tik iš bendriesiems vienodumams pagrindu esančios medžiagos ir tik veikiant nesiliaujančiai ir stipriausiai gamtinių sąlygų įtakai. Dėl to, nepaisant visų atsitiktinumų ir bet kokios laisvės, ir vėl randasi vidurinis kelias. Vadovaujantis daugybe mokslų ir jų indėliu į istorinį suvokimą, jau seniai įrodyta, kad su psichologinių sąvokų daryba, indukcija ir istorinių darinių lyginimu, iš tiesų, gali būti pasiektos reikšmingos abstrakčios, į dėsningumus orientuotos istorinės išvados. Visa tai yra seniai įrodyta šių mokslų plataus masto veikla ir jų indėliu į istorinį supratimą. Jie yra mokslinė išklaida to, kas kasdieniame gyvenime [pasirodo] tarsi patirtimi įgytos, kiekvienam pavieniam atvejui jau priartintos suvokimo kategorijos, įgalinančios praktinę gyvenimo orientaciją. Tokio pobūdžio mokslai glūdi pačioje dalyko esmėje ir yra veikiami iš tam tikrų perspektyvų objekto, kuris yra įaugęs į sublimuočiausius ir individualiausius bendrųjų santykių išskirtinumus. Čia atrandamos bendrosios sąvokos ir dėsniai esmingai skiriasi nuo gamtamokslių ta prasme, kad jiems trūksta bet kokio matematizavimo ir sąvokinės būtinybės. Jie [dėsniai] išgaunami takioje medžiagoje ir tūkstančiuose individualių atskirybų, todėl jie, išskyrus kai kuriuos formaliosios psichologijos formuluojamus dėsnius, yra labiau empirinės taisyklės nei dėsniai. Todėl yra klaidinga šias taisykles kildinti iš ypatingos loginės nuostatos ir [perkelti] į objektą, užuot jas išvedus iš jo paties ir jame pačiame esančių loginių reikalavimų. Dar klaidingiau, jei šios sąvokos būtų apibūdinamos kaip gamtamokslinės ar sąlyginai gamtamokslinės. Jos yra išties istorinės, tik pirmiausia abstrakčiai ir pagrįstai istorinės ir būtent ta prasme, kad, priešingai nei gamtos mokslai, kurie disponuoja savitomis, iš jų objekto kylančiomis individualiai aprašomomis sąvokomis, kurios labai skiriasi nuo istorinių individualumo sąvokų, apibūdinamų konkrečiau nei gamtamokslinės raidos sąvokos. Istorinio dėsnio sąvokos ypatingume yra įtvirtinta tai, kad ji, esant labai didelės apimties bendrybei, pateikia tik labai abstrakčias ir blankias sampratas, kurios, gretinant jas su konkretybėmis, pereina į lyginamųjų individualumų aprašymą. Riba čia visada kintanti. Nuolat esama slidžios perėjės tarp istorinių dėsnų pozityvizmo ir vokiškosios romantinės istorinės organologijos mokyklos, tarp sociologijos apskritai ir istorinio pasakojimo³⁰. Ypač pa-

³⁰ Įdomius pavyzdžius pirmiausia žr. G. von Below, *Die deutsche Geschichtsschreibung [von den Befreiungskriegen an bis zu unseren Tagen. Geschichte und Kulturgeschichte. Leipzig]*, 1916, p. 124 ff; šiam reikalui daug taiklių [pastebėjimų] žr. O. Hintze, *Historische und politische Aufsätze*, [10 t., Berlin, 1908]. Taip pat žr. [A. D.] Xenopol, *[Les principes fondamentaux de l'histoire, Paris, 1899]*.

skutiniu atveju būtent taip ir yra, kai nuo socialinės statikos atsigręžiama į kiekvienos konkrečios istorijos dinamiką. Dėsningumus apytikriai galima formuluoti ten, kur išimtinai vyrauja statiškumas.

Minėtus mokslus reprezentuoja etnologija ir charakterologija^[31] taip, kaip jie nuo Teofrasto Eresiečio iki [Johno Stuardo] Millio ir [Wilhelmo] Dilthey'iaus ir vėl buvo bandomi plėtoti kaip tipizuojančios, suprantančios psichologijos pasiekimai ir kaip jie, be abejonės, labai praverčia kiekvienam suvokimui individualumą kaip kategorijų, kuriose [individualumas] apskritai gali būti užčiuoptas, atskirtas ir apibrėžtas. Apie tai jau buvo kalbėta pirmiau. Šitaip apskritai įmanoma į dvasios mokslus orientuota psichologija, kuri plėtoja psichologinio vyksmo formas, apercepcinių sudėtingumų tipus ir pasekmes, vis pasikartojančias, pagrindines psichinių galių įtampas, kaip to ėmėsi [Wilhelmo] Wundto ir [Alfredo] Vierkandto etnopsichologija. Taip pat čia galima priskirti [Williamo] McDougallo ir prancūziškąją socialinę psichologiją. Visgi pirmiausia čia reikia prisiminti *sociologiją*, kuria pastarasis užsiėmė. Žinoma, ji vis dar tebėra labai neišplėtotą disciplina, kuri iki šiol nėra daugiau ar mažiau aiškiai atradusi nei savo svarbiausios problemos, nei savo sistemingo medžiagos struktūravimo. Tik todėl, kad nepasakyčiau pernelyg netiksliai, vengiu čia tik prabėgomis pateikti savo požiūrį į abu tik ką paminėtus mokslus^[32]. Sociologija nagrinėja socialumą kaip tokį ir jo dėsnius, pradžioje visiškai abejingai tam, kokiais duomenimis remiamasi ir nepriklausomai nuo to, kokiais interesais vadovaujantis, šie [dėsniai] patvirtinami. Ji vadovaujasi socialine psichologija ir šią išplečia, atsispidama nuo istorinės medžiagos turtingumo stebėjimo. Pirmą, tai veda link formaliosios sociologijos, kuriai Simmelis pateikė keletą klasikinių pavyzdžių^[32]. Tačiau kartu čia esama įvairių ūkio, valstybės, meno, religijos, mokslo ir kt. kultūros darinių, iš kurių kiekvienas spinduliuoja savitą socialinę kūrybinę jėgą. Taigi, antra, turinio atžvilgiu yra ūkio, valstybės, mokslo ir religijos sociologija, turinti judėti link gryniosios „idealiųjų tipų“ teorijos^[32]. Ypač prie to prisidėjo Maxas Weberis, paklodamas loginius pamatus ir pateikdamas išskirtinius pavyzdžius. Visi šie formalūs ir turinio pasiekimai kyla iš pirminio grupės susitelkimo, jo atsiskyrimo ir naujo susiraizgymo į valstybinę, nevalstybinę ar viršvalstybinę visumą, kurias siaurąja prasme įprasta vadinti „visuomene“ ir iš kurių išsirutuliojo sociologija, panaši į [Alberto] Schäffle'ės, Auguste'o Comte'o ar Spencerio. Iš tiesų, tik šios trečiosios problemos atžvilgiu labiau įmanomas tipologizavimas. Iš čia kyla ketvirta – šių socialinių darinių eigos skirtingose tautose ir tautinėse grupėse bei atitinkamų socialinių sąlygų eiliškumo vaizdinių, kaip antai Senovė, Viduramžiai, civilizacija, žlugimas, lyginimas. Visa tai jokių būdu ne dėsniai, tačiau tik schemas ir kiekvienu taikymo atveju, atsižvelgus į ypatingas aplinkybes, koreguotinos. Tačiau, kaip tai sėkmingai parodė Tönniesas, [Karlas] Lamprechtas, [Kur-

[31] Charakterologija kaip charakterio tipologizavimo (pseudo)mokslas radosi XIX a. antroje pusėje ne universitetinių vokiečių kalbų intelektualų ratuose. Ji buvo išplėtotą ir į institucionalizuoto mokslo lygį pakelta individualios psichologijos kūrėjo Alfredo Adlerio (*Über den nervösen Charakter*, 1912).

[32] Turimi omenyje keli Simmelio, vieno iš formaliosios sociologijos kūrėjų, tekstai apie socialinę grupę, pavaldumą, konfliktą, kuriuose socialiniai reiškiniai analizuojami, iš esmės, grynai teoriškai, atsietai nuo konkretaus turinio. Žr. G. Simmel, *Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung*, Leipzig, 1908; G. Simmel, *Sociologija ir kultūros filosofija*, vertė A. Lozuraitis, Vilnius, 2007.

tas] Breysigas ir [Gustavas] Schmolleris, šios schemas yra vertingos. Galiausiai, penkta, čia priskirtinos kultūros sociologijos problemos, iš marksistinės bazės ir antstato teorijos kilę klausimai: kaip sąveikauja aukštesnės, preciziškesnės, judrios dvasinės kultūros jėgos su masyviais, stabiliais ir ilgaamžiškais ekonominio, socialinio ir politinio pobūdžio pagrindais, kad šitaip kiekvienu ypatingu atveju būtų galima prasiskverbti analizei. Tai yra klausimų kompleksas, kuris iškyla vis primygtiniau, kaip reikalaujantis aiškinimo ir, pirmiausia, schemiškai gali būti išspręstas tik pasitelkus lyginamąją indukciją. Maxas Weberis ir daug kuklesne apimtimi mano darbai pradėjo spręsti šią problemą, kuri marksistų rankose virto primityviausia agitacijos priemone³³.

Tolesnė [šio dalyko] plėtotė čia negalima, nes visi šie abstraktūs istoriniai, į dėsnin-gumus ir tipologijas orientuoti mokslai tikrai, pasakojančiai istoriografijai tėra tik pagalbinės disciplinos, klausimų formulavimai, kategorijos, schemas – priemonės pamatyti ir grupuoti, tačiau apskritai pačios nepateikiančios istorinio pasaulio vaizdo ir supratimo. Su šiuo pastaruuju, kaip tikru istoriografijos tikslu, mes ir turime reikalą. Todėl pamatinei istorijos logikai esmingiausias yra pirmiau aptartos istorinio objekto konstitavimo ir visapusiškai prasmingos raidos sąvokos.

Dabar jau aiški išskirtinė tokios istorijos logikos reikšmė filosofinei ir pasaulėžiūrinei istoriografijos žiūrai. Jei visa tai yra tiesa, tada mes be jokio gamtamokslio įžeidimo ir nuskurdinimo esame laisvi nuo viso natūralistinio gamtamokslinės dėsnių abstrakcijos būtinumo, šaltai plikos loginės būtinybės be prasmės ir tikslo, visa išardančio ir dirbtinai vėl sujungiančio atomizmo, visa nuslopinančio determinizmo ir visa suvienodinančio niveliavimo, nuo kurio mūsų negali išlaisvinti ir ypatingo psichinio priežastingumo konstrukcija. Tada ir vėl išsilaisvinsime iš savo laikinų būtinybių savarankiškai ir gyvai vertės steigčiai bei vertės pagarbai, laisvi gyvybingai atrankai to, kas mums istorijoje atrodo reikšmingiausia, laisvi nuo abejingumo masiškumo. Mes vėl gyvename visumoje, kaitoje, kūrybingume ir suprantame akimirkos bei asmeninio apsisprendimo atsakomybę. Mes nebematome prieš mus besidriekiančios grandinės abstrakčių būtinybių, kuriose yra duotà tik atitinkama kombinacija kažko naujo ir savito, o bendra egzistencija išlieka ta pati, tačiau mes stebime audringą dramą, įkurdintą šioje Žemėje ir vykstančią organinės gyvybės vystymosi aukštumose su visomis pervartomis ir nenumatomais netikėtumais, su visomis platumomis ir gilumomis kaip dydžio ir aukščio prielaidomis, su visais vertingais ir beverčiais ar visiškai kvailais ir nereikšmingais skirtumais – tiksliai taip, kaip mes kiekvienoje dabartyje, iš tiesų, manome gyveną ir tik nesuprasto mokslo garbei vargais negalais išsisukinėjome. Mes pasveikome nuo prasto istorizmo, kuris didžiąja dalimi – apie tai bus dar vėliau kalbama – buvo nesuprantamas istoriografijos priderinimas prie pavienių gamtamokslio elementų, visuotinių dėsnių, sekų darybos ir būtinybių. Natūralistinio determinizmo įtaka, kurios jis [istorizmas] buvo paveiktas ir

³³ Žr. [E.] Brandenburg, *Die materialistische Geschichtsauffassung. [Ihr Wesen und ihre Wandlungen]*, [Leipzig], 1920; A. Weber, „Prinzipielles zur Kultursoziologie“, in: *Archiv ffür Sozialwissenschaften* 47, 1920; tačiau visų svarbiausia: M. Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*. 3 t., Tübingen, 1920; «...» taip pat: [E. Troeltsch, *Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen. Gesammelte Schriften*, t. 1, Tübingen, 1919]; [E. Troeltsch, *Augustin, die christliche Antike und das Mittelalter*, München und Berlin, 1915].

kuris [istorizmas] su religine predestinacijos idėja dar daug ką turi nuveikti, yra įveikta. Dirbtinai sukurta abstraktybė, kurią šalia jo [istorizmo] buvo bandoma išsaugoti vertes ir reikšmes, atsitraukia nuo logiškai paaiškinto vaizdingumo ir pačių objektų išraiškiningumo. Mes sugrįžome gyvenimui ir nedūstame jo sumaišatyje, tačiau, neprarasdami ir vėl paties gyvenimo^[34], galime iki mokslinių taisyklių ir formos suteikimo principų išvystyti jo tvarkos ir struktūravimo gebėjimus, kuriuos instinktyviai lavinome ir kurie buvo duoti su pačiu gyvenimu.

^[34] Aliuzija į Troeltschui svarbaus Friedricho Nietzsche'ės vieną iš *Nesavalaikių apmąstymų* esė. Žr. F. Nietzsche, „Apie istorijos žalą ir naudingumą“, in: *Kultūra ir istorija*, vertė T. Sodeika, Vilnius, 1996, p. 43–109.